

KARÁTSZON ENDRE

Derűlátó vertigo

A (az erkélyen napozva, B-nek, aki bent az ágyon heverészik): Új lakók érkeztek szemben, a lenti teraszos lakásba.

B: Milyenek?

A: Egy molett nő. Fekete fürdőtrikóban számítógépezik napernyő alatt. Meg egy férfi. Őszülő barna hajú, kefebajszos. Egyenes tartású. Komoly és felelős jelenség fürdőnadrágban is.

B: Mit csinál?

A: Terpeszkedik egy felfújható gumikádban, amit félig eltakar egy terebélyes ecetfa.

B: Biztos sziesztázik. (Kilép ő is az erkélyre, nézni az új lakókat, majd összegzi a látottakat.) Sziesztázik a napi munka után. Az a nő meg nem csak értelmiségi. Mondhattad volna, hogy gondos hátébé. Kiteregette a mosott ruhát: fekete zubbonyt, nadrágot vastag anyagból fényvisszaverő sávokkal. Szürke, gyűrött vászoningeket, kezeslábast, pirostat, merev, tűzálló anyagból.

A: Tűzoltóholmik ezek?

B: De még mennyire. Jó volna tudni, milyen beosztású. Az ő korában akár parancsnok is lehet, meg a lakásuk minősége is ilyesmirel szól.

(Közben az asszony visszamegy a lakásba, két emelettel feljebb pedig egy sörtés némben nekiáll a növényeit locsolni. A víz bőségesen lefolyik a tűzoltóruhákra. Az asszony meghallja a csurgást, kirohan és tiltakozik. A sörtés némben óvatosan visszahátrál, úgy tesz, mint aki nem tud semmiről. Néhány órával később: a gumikádból egy szőke, jól megtermett férfi kászálódik ki, nyújtózkodik, azon vizesen leül az asszony helyére a számítógéphez. Kijön az asszony fekete fürdőtrikóban és nevetve átkarolja a fürdőruhás szőke vállát, fülébe csókot nyom.)

B: Biztos a fia.

A: A férje. Miért lenne a fia?

B: A férje őszülő barna, ez meg szőke.

A: De ölelgeti.

B: Épp azért. A férjét nem ölelgetné. Az anyák kicsit mindig vérfertőzőek.

A: Csakhogy ez nem szőke. Kopaszodik. A feje búbja rózsaszín.

B: Nézd, a parancsnok ilyenkor a laktanyában parancsol.

A: Talán meztelenül? Hiszen az öltönyei itt lógnak kimosva.

B: Egy parancsnoknak több egyenruhája van, mint gondolnád.

A: Akármennyi van neki, hétvégére hazajön pihenni. Lubickolni a gumikádban, lemosa magáról a laktanya piszkát.

B: És ha éppen tüzet olt? Hétvégén lesz sok minden a lángok martaléka. Alattomos a tűzvész.

A: Micsoda képzelődés.

B: Csak megfigyelés. Ez a nő odalent egy szőke férfit smárol. A parancsnok haja deresező barna. Azt akarod elhítni, hogy a parancsnok az ő fontos állását deresező barna parókával tölti be, amit a hétvégén levesz, nehogy megázzon a gumilavórban?

A: Akárhogy is, a te lecsókolt szőkéd megszólalásig hasonlít az én deresező, kopaszodó barnámra.

B: Szóval két férfiről van szó, de erről csak akkor bizonyosodhatnánk meg, ha egyszerre látnánk a kettőt.

(Előbukkan megint a sörtés asszonyság. Locsolja nagy kannával az erkélyén pirosuló muskátlikat s ugyanezzel a lendülettel a fürdőruhás asszony ölébe húzódott fürdőruhás illetőt (apát? fiút?), aki ujujujt kiáltva visszamenekül a gumikádba, míg az őt csókoló asszony (hitves? édesanya? szerető?) magából kikelve ripakodik a sörtés ünneprontóra. Öklét is rázza, de a lavór mellett heverő telefon hejehujázó csöngetésére kell válaszolnia, s elkomorodik. Valamit mond a férfinak, aki még csuromvizesen befut a lakásba, zajosan tesz-vesz. Kisvártatva ajtócsapódás. Majd az épület alagsori garázsából személygépkocsi száguld el, kormányánál mintha piros kezeslábasban ülne a vezető. Délutáni mediterrán hőség. Távolból erősödő szirénázás.)

A: A Sierrából hallatszik. Tele van az apró elkerített vadászterületekkel, ahol csak a tulajdonos meg az ő meghívottjai lődözhetnek.

B: Az a szomszéd, akit zavar a durrogatás, és még inkább az, aki nem léphet be oda durrogtatni, egyhamar odapöccint egy égő gyufát.

A és B egyszerre: Kialszik könnyen a láng, csak a szál parázslík, hunytában, még fényes karmával megkapar egy fűtorzsát vagy lehullott tülevelet, a torzsa visszajelez, vagy a tülevél, és mint egymásnak hírt vivő fáklyák a tragédiában, sorra gyulladnak gázosodó bokrok, ideoda sodródó levelek, parányi, kiszáradt gyökerek is. Elég egy tengeri szél átsietése az éledő

torzs fölött, és a sápadt lángnyelvek elkigyóznak a tisztás szélére, be a pineák közé, akárha oltalmat keresnének a perzselő nap elől. Ki is fényesednek az árnyékban, ki is színesednek és terpeszkednek, nyújtózkodnak, sercegnak, élvezik eleveenségüket. Felriadvá összekapja magát egy ott sziesztázó csavargó, pilledt ökológus, és az sincs kizárva, hogy önmarcangoló értelmiségi, aztán amúgy futás közben, ha van nála mobiltelefon, lihegve értesíti a riasztószámot, ahonnan tüstént megy a jelzés a tűzoltóságához: a szirénaszó jelzi egy piros kocsí iramodását.

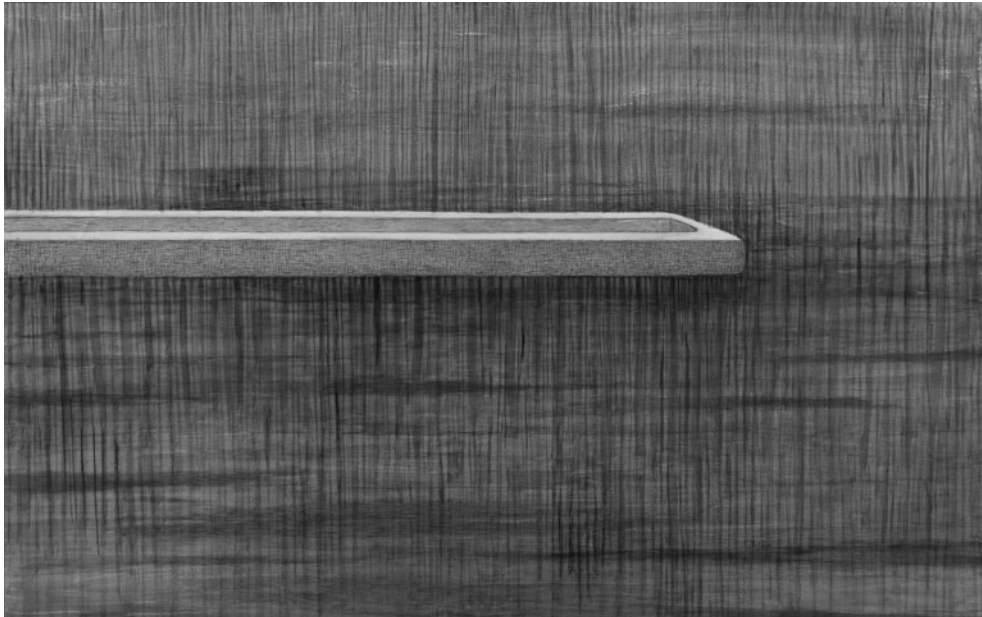
A: Nem lehet ő. Most rohant csak oda. A laktanyába érni tovább tart.

B: Viszont ott a szolgálatban levő parancsnok nyomban intézkedett. Tudomást kell vened a deresedő barna férfiről, aki rangjelzős egyenruhájában kezébe veszi a kiszállás irányítást. Nem ér már rá átöltözni, csupán rézveretes csákóját nyomja fejébe gyakorlati önvédelem céljából, és vállasan, szemöldökét szigorúan összevonva ellenőrzi a készenléti osztag sürgését. Ahogy kipróbálják, hogy az óriáscső gombnyomásra letekeredik-e, hogy a létra lába meg van-e olajozva, hogy csákány, lapát, kalapács kellő mennyiségben lóg-e a kocsí belterében, hogy üzemanyag van-e betöltve elegendő, és víz a guruló tartályban, tekintve, hogy tűzoltócsapra az ilyen lakóhelytől távoli környéken nem számíthatnak. Rutinmunkára indul a szabályzatnak megfelelően, magabiztosan. Ha ott állnál a hangár kitért kapujában, szemben a kirontó járművel, magad szemével láthatnád a vezetőfülkében, a sofőr derék beosztott feje mellett az ő parancsnokiét erélyesen előre meredő bajuszával.

A: Időben nem stimmel ez az egész. Ha az a deresbarna férfi, akiről beszélsz, nem várja be ezt a szőke férfit, akit mindketten láttunk elrohanni, akkor minek mozgósította? Ha neked hinnék, a piros kezelábasba bújt szőke férfi ott állna a hangár tétongó bejáratánál. Ahol nincs már senki. Schol utasítás, eligazítás. Téblából, próbál, ám hiába, telefonálni. Majd szégyenszemre hazakotródik. Munkakerülő fiú szerepet szánsz neki, holott nélküle nincs eredményes bevetés, csak meddő szirénázás a kopár szik sarjában. Ha igazán el akarnád kerülni a tűzvészt, nem próbálnád azt hitetni, hogy az övén kívül létezik egy másik osztag, amely könnyelműen előre rohanva életét a recsegő-ropogó pineaerdő csapdájában hagyja elpörkölni. Hát nem tudod, hogy önélküle, aki piros kezelábasban vág neki a feladatnak, csak kudarc várja a legénységet. Nem boldogulnak, a szél is megfordul, s a képükbe veri a szikrákat, ragyát s vakságot okozva e bátor legények soraiban. Nem veszed azt se figyelembe, hogy másképp is el lehet jutni az életre-halálra vívott küzdelembe. Lehet, hogy csak egyetlen kocsí volt a hangárban, de ennek akkor is utána lehet vágtatni saját személykocsíban, ahogyan most a piros kezelábas teszi az ő Mitsujával. Bishi, bishi, máris ott terem a lángok között, melyek emésztik a tisztást, emésztik a hosszú tüleveleket.

B: Azért ő csak későn fut, ha egyáltalán, hiszen a deresbarna ekkor már lendíti osztagát a hónuk alá csapott csővel neki a tűz őrzőgő közepének. Mielőtt bárki beleárthatná magát az elsöprő roamba, maga az elszánt parancsnok rézsisakos fejét úgy fúrja a keserű füstbe, mint egy szárnyas rakéta, melyet számítógép vezérel. Pontos, mértani látvány olyan harsogással, amilyent a nagyoperákban hallani önkívületi pillanataikban. S ahogy vezényszavára a víz-sugár rálövell a tűz ijesztő fészkeire, a kihívó lobogásból rogyás lesz és lappadás. Csakhogy démoni dörömbölés, orvul visszakanyarodó és bőrközéltre sívító válasz érkezik bokrok aljáról, fakéreg mögül, a föld repedéseiből, mindenhonnan, ahol a lobogó ellenfél menedéket keres. Személyes kihívás ez a hőtigris részéről – meglátjuk, mivel tromfol erre az idomító.

A: Hagyd az idomítást. Nem cirkuszi látvány ez, hanem katasztrófaelhárítás. Tegyük fel, hogy a deresbarna férfi valóban részt vesz a liget mentésében. Mondjuk azt, hogy ott van a helyszínen, de akkor sem elég, hogy bajszát meresztli a vészre, hiszen utcai egyenruhát visel és félcipőt, ami nem védi meg semmitől. Egy szikrától leég róla minden, és örülhet, hogy nem ráég, és büszke testét nem borítják el gennyesedő vízhólyagok összesült szőrösömök között. És örülhet, hogy a visszacsapódó, izzó gallyak nem vernek lila hurkát a meztelen hátára. Ahogyan haladni próbál, az különösen sajnálatos. Nem tartja a cipő a bokáját, kapkod ettől a levegőbe, már-már üszkösödő ágakba, törzsekbe kapaszkodik. Egyensúlyának visszanyeréséhez talpraesett segítség kell, olyan, amelyet az épp időben érkező, s az alkalomhoz illően állóképes, nehezen átalakítható, piros anyagból készült kezelábast és magas hőmérsékleti hatásnak is ellenálló bakancsot viselő szőke férfi nyújthat. Mintha kiszámította volna, épp jókor ragadja meg vállánál fogva a füstölő göröngyök között szerencsétlenkedő deresbarnát, ki majdnem orra bukik, mert lábfeje egy hurkot formáló gyökér alá szorul. S ha még csak szorulna. Valósággal foglyul esik! Hiába rángatja egyre idegesebben, látva, hogy a tűz nem hátrál, hanem hosszú nyelvet öltve közeledik felé, visszaélve az ő tehetetlenségével. Nem tudja megállni, hogy ne képzelje, hogyan égeti ronggyá egyre dúltabban cibált lábszárán a nadrágszövetet, hogyan hevíti rajta tarajosra a csupaszkodó bőrt, hogyan szikkasztja szuvasra a pusztasípcsontot, ami az egészségből valahogy megmarad. Így viszont jóval több is megmarad, hála a hőlökésnek is ellenálló bakancsban, piros, tűzálló kezelábasban odarontó szőke embernek, aki olyan erővel vontatja el a hitvány utcai mezben vonagló deresbarnát, hogy kirántja vele együtt a lábára hurkolódó gyökeret, minek folytán a lángnyelvnek csupán élvezhetet-

len vakondtúrásszerűség jut, ezt nyalja csömörös horkantással. Pillanatnyilag így áll a helyzet, aztán persze a lángnyelv tovább nyúlik a láthatóan megkívánt félcipős láb felé, melynek sarka erőltlenül szántja a talajt, ahogy a szőke férfi vonszolja hátrafelé az egyensúlyát veszített nagy testet. Emez bömböl artikulatlanul, amaz higgadtan vezényel, természetszerűen átvéve a fiktív parancsnoktól a tűzoltóosztag irányítását, s a legények most már futólépésben szorítják hátra a hétfejű fenevadat. Vízugarukat a zsarátos aljnövényzetbe küldik, hogy megbénítsák.

(A sörtés némbér ismét megbillenti hasas kannáját. Ami víz kell a muskátliknak, azt ezek egy-kettőre beisszák, a többi víz sárosan kicsurog a cserepekből, s le tovább a hallgatagon gépelő asszonyra, valamint a számítógépére. Ez az immár puhán tapadó fürdőköpenyes személy felnéz egy pillanatra. Megmerevedő arcába is folyik a muskátliföldes lé, aztán az összekoszolt fehér frottírra szögeződik a személy tekintete, és csak ezután hangzik fel fülsiketítő tiltakozása. A rikoltás, a szidalom sem éri el hatását azonnal. A sörtés előbb teljesen kiüríti a kannát, olyan gondosan, mintha vizsgaöntözést hajtana végre kertészeti szakbizottság előtt. Kis híja meg is hajol, akárha főntebbről elismerést várna, viszont a lentől küldött átkok őt el nem érhetnék, tetteire nem is vonatkoznának. Távolról is látszik, hogy közönyös, vagy ami még rosszabb, ön- és kielégült, amitől besározott áldozatának a hangja elcsuklik, nem tudván lépést tartani saját magaslatokra törő felháborodásával. Úgy fest, mintha a sörtés nem hallhatná, hogy a frottíros tűzoltólétrát helyez kilátásba, amelyen hozzá felkúszva a picsáját fogja neki széjjelrúgni.)

Csak hogy a létra mérőlécként összehajtván a tűzoltókocsi tetején nyugszik, mert az ottani vad perzselésben, emeletes épület híján nem lehet hasznát venni. Nincsen más fegyver a lángok ellen, csak a slaug. A slaug, mely a legények hóna alatt nyomul kissé bizonytalanul, mert akik parancsukkal ütöképesen irányíthatnák, egymással vannak elfoglalva.)

B: Hiába tagadod a deresbarna létezését, maga a pirosruhás szőke hazudtol meg az ő ösztönös jócselekedetével. Más kérdés, hogy az ő tűzcsinálta védence nem veszi jónéven, amiért az ő mentője az ő parancsnoki lábszárának elüszkösödéséből farag ürügyet az ő kiségitésére. Márminthogy egyáltalán merészkedik képzelődni az ő lábának üszkösödéséről, holott ennek a lábnak a huroktól elszenvedett csavarintáson kívül kutyabaja. Lehet az ilyen képzelődés az együttérzés ellenére, vagy emellett – vágy, szándék, kívánság. A rosszkívánság gondolatán méltatlankodva a parancsnok megveti sarkát, lefékez. Kitépi magát a pirosszőke zászlós fogásból, szembefordul vele és rárivall.

– Te alkalmatlan nyikhaj.

A: Ekkora hálátlanságtól az életmentőnek az ő piros kezeslábasában elakad a lélegzete. Valamit kell mondania, ha nem akar megfulladni.

– Valószínűtlen vén fasz!

Ezt mondja, s ezáltal lerántja főnökét a ranglétra tetejéről a lenti bogáncsosba.

A és B (együtt): Együtt gázolnak a bogáncsosban, mely benyúlik messze a pinealigetbe. Ennek fele se tréfa. Mert mindegyik semmibe veszi a másikat. Úgy üt feléje, mintha a másik nem állna ott. Egyre több bogáncs ragad a piros kezeslábasra meg a vászon öltönyre. Rá se hederítenek, ahogy nem hederítenek a lángnyelv közelítésére, őket körülnyalogatására. A pirosszőke indokoltabban, mert tűzálló a kezeslábas, a deresbarna pedig azért, mert koránál

fogva neki cserzettebb a bőre. Csak csépelnek istentelenül, s legalább annyira eredménytelenül. Olyan ez, mint a kísértetfilmekben: nyoma sincs az ütésnek, a husáng átsurrog a célba vett testen, a lendülettől az veszti el már-már az egyensúlyát, aki a füstélyt forgatja. Közben mi mégis látjuk a piros kezeslában izzadó tűzoltó zászlóst s a városi öltönyben verítékező tűzoltóparancsnokot, a háttérben pedig az egyenruhás osztagot a hosszú csövel. Az erős vízszög nyomán felsztergő páragőz szétterjed a pinealigetben, a bogáncsokon elterül s elmossa felettük az arcvonalakat. Seszínűre fakul a két hős haja, ilyenformán pedig ki lehet a megmondhatója annak, hogy melyik az egyik s melyik a másik. Mindenesetre nem a tüzet, egymás életét akarják kioltani. A tűz pedig váltig azon van, hogy a ligetet eleméssze.

A: Nem lesz jó vége, ha így folytatjuk.

B: Hagyjuk abba.

(Két nap múlva ugyanabban a délutáni órában, ugyanazon a teraszon.)

B (az újságot böngészve): Érdekes, a tűz elemésztette a liget nagy részét.

A: Pedig mi csak fantáziáltunk.

B: Még szerencse, hogy csak fantáziáltunk. Képzeld, ha előfordul ott egy valóságos újságíró és beszámol arról, amit mi képzeltünk. Mára leváltották volna a tűzoltóparancsnokot. Akkor nem pancsolna ilyen derűsen a gumilavórban. Ilyen deresen sem.

A: Csak te nézed deresen. Káprázik a szemünk az erős napfénytől. Deresen nézed a szökét. Nézd csak jobban. A fürdőruhás nő fölkel a számítógéptől és átkarolja a vállát. Ugyanaz a mozdulat, érzéki simulás.

B: De nem ugyanaz a férfi. Ez barna és őszül.

A: Ha ez barna, akkor hova lett a szöke?

B: Miért kérded?

A: Mert hátha elégett a pineaerdőben? Akkor a feleségének nyugtalankodnia kellene. Telefonálni a rendőrségre. Akkor a rendőrségnek gyanakodnia kellene. Hogy mégis hova lett a szöke, ha a barna megkerült? És nem tett-e a barna valamit azért, hogy a szöke ne kerüljön elő? Nem naivitásból képzeltük el azt, hogy a valóságban a husáng csak úgy átszalad annak a törzsén, akire odasújt. Lehet, hogy már az első ütésre a zászlós megingott, így az ő visszavágása nem érte el a parancsnokot, vagy ha igen, nem csapott elég erősen, és a zászlós olyan ügyetlenül lendült, hogy háta és tarkója védtelenül lehajolt ellenfele elé. Aki nem kegyelmezett, sőt amikor nem nagy fáradsággal szétverte a kiszolgáltatott gerincet, akkor még épp időben a hozzá tartozó élettelen testet ott hagyta a lángok martalékának. Tisztes távolból leste a tűz színes táncát a piros kezeslában körül, amelyet nemsokára sikerült kikezdenie: elolvastania a csatokat tartó szalagokat, szét pattintani a csatokat, beférkőzni a szétnyíló anyag alá, s ott pörkölni vörösre, barnára, ropogósra sütni a szöke emberhúst, melyben a görcsbe ránduló izmok pillanatnyi mozgásokat idéztek elő: a derék megvonaglott, a végtagok jobbra-balra horgadtak, az egyik lábfej bokából fordult, integetni látszott. Rémllett, ez lenne pontosabb kifejezés, mert noha az eredmény elégedettséggel töltötte el a parancsnokot, bizonyára okozott neki lelki fájdalom is. Olyan, amelynek nem lehet nem tükröződnie valamiképpen az ábrázatán, sőt az egész kiülésén a gumikád szélén, úgyhogy a fürdőruhás nő (anya? leány? hitves? szerető?) sem borulhatna ilyen önfeledten a nyakába. Valamit észrevenne, észre kellene vennie.

B: Észrevehetné azt is, hogy a férfi nem azonos azzal, akit tegnapelőtt apolgotott, hanem olyan szöke, akinek a haját a csalóka napsugár festi deresbarnára.

A: Azt akarod mondani, hogy nem érvényes a jelenet, amelyet felidéztem? Hogy nem a deresbarna parancsnok nyírta ki a pirosszöke zászlóst, hanem emez pusztította el amazt? És hogy a nő (anya? leány? hitves? szerető?) azért fúrja bele arcát a fürdőző nyakába, hogy bőrközéletről könnyebben állapíthassa meg, melyik is az, ki is az, akit bizalmasan ölelget?

B: (fölfelé nézve) Nem is, meg igen is.

(Fent ugyanis megjelenik a sörtés asszonyosság az ő roppant kannájával, s árasztja a vizet az erkély peremére sorakoztatott muskátlikra, no meg persze a fürdőtrikós nőre, valamint az izmos tűzoltóparancsnokra, akit nekimelegedve magához szorít. Ujujujt kiáltva szökik vissza a fürdőnadrágos a terebélyes gumikádba, „hogy fulladnál bele a sáros örvényedbe, te szipirtyó!”-hörgéssel rázza imént még simogató kezét ökölbe szorítva a fürdőtrikós nő. Tehetetlenségében ilyen buzogánnyal csépelni számítógépét, hogy az belenyikkan. Nem utolsósorban, és a következő szitok sem hagyja el a bosszúvágyó asszony torkát, mert odafent piros kezeslában a jól ismert szöke zászlós (unoka?) kiveszi a sörtés asszonyosság (nagy?) kezéből a kannát. A sörtés örömeiben megpuszítja. Ujujuj, vihogja el magát a felhorzsolat ábrázatú szöke és átszalutál A-nak és B-nek a szemközti épületbe.

B: (Nagyjából megnyugszik. Nem úgy A, akiben még dolgozik valami elégedetlenség.)

A: Rendben van, ezek megúszták minket. De mi lett a csövet cipelő legénységgel?

B: A tartálykocsiból nemsokára kifogyott a víz. Ők már nem öntöznek. Keresik a parancsnokot s a zászlóst a hamuban.

A szederinda szeme

(részletek)

(A gátör)

Józan életű, gazdálkodásában tevékeny gátórt nem látott még a világ. A tömény alkoholizmusig fokozódó részegesség és az idővel nem szolgáló restség ebben a munkakörben foglalkozási ártalom. Mitől is lenne a mi gátörünk a többiekénél külön? Fiatalság, mozgalmasságra vágyóbb is, ez a hivatal pedig megállapodott embert kíván. Mert unalmas, egyhangú foglalkozás a gátőre, ahova némi változatosság, házhoz jövő társasági élet csak árvízkor köszönt be. Az pedig ritka vendég, nem jön évente. Már a foglalkozás nevéből kikövetkeztethető a gátör alapfeladata: őriznie kell a gátat. A gát azonban az esztendő nagyobb részében egészen jól elvan magában. Áll a napsütésben, ázik az esőben, összekucorodik a hóban-fagyban. Nincs szüksége társra, ellenőrré, feltéve, ha valami tapasztalatlan róka nem kezd a lábánál lyukat ásni. A rókának odúásás közben kell rájönnie, hogy ezt a gátat bizony nem földből, hanem andezitből emelték: korán elérve a gát sziklaalapját, hamar felhagy otthontemető tervével, s művelhetőbb talajt keres a galériaerdőben. A gátörnek azonban ritka kötelessége támad: kövel, homokkal betemetni az „alkotást”, hogy utána újra magára hagyja a gátat, annak az év nagy részében pocsolókkal tarkított tetejét, két oldalán a kétféle természeti környezet egymástól jól elkülöníthető növényzetével.

Ezen a gátetűn kerekednek a polgárok Sz-ből P-be és vissza, ez kedvenc útvonala a Szigetet hosszában végigtúráló kerékpáros csapatoknak, a kora reggel és késő délutánon kocogóknak, ezen jár a csápos kutak állapotát és biztonságát ellenőrző vízügyi gépkocsi, hajnali négykor kis piros autóján a kompos. A gátetű ugyanakkor valódi „vízváltató” is egy mesterségesen létrehozott kétféle „éghajlat” között: a Duna felé eső oldalon, ahol állandó a folyó felől jövő nedvesség és pára, a vízpartoknak és a nedves réteknek folytonosan zöldellő virágos növényei burjánzanak, a boglárkák, kenyérbélcickafarkak, arany veselkék, kányafüfélék, klematiszok, mogyorós lednek, s a legújabb özönnövény, a vaddohány is nevezett selyemfű, minnek virágjából a méhek csodálatos mézet állítanak elő. Közöttük érik a kipuhtíthatatlan vitaminbomba, az enyhén fanyarkás ízű fekete szeder, itt hajtának ki a körislevelű juhar szélfúttá propellereiből kisarjadt magoncok is, és azok a nyár végére, ha addig nem tör rá a gátőrré az ellentmondást nem tűrő kaszálhatnék vagy a főnökség irányából érkező felsőbb utasítás, erdőnyire növekednek. A bármilyen talajon, bármilyen szárazságon megélő katáng is inkább a nedvesebb világot választja, dúsan nő és virágzik a gát alatti úton s a gátetű dunai oldalán, míg a másik oldalt egyáltalán nem kedveli. A gát falu felé eső, „mentett” oldala a száraz réteknek az árnyék nélküli állandó tűző nap miatt korán kiégő fűvű homoktalaját utánozza, ahol még a hajnali harmat is kevés. Otthona a szívós, lilás virágzatú terjőke kigyó-

szisznek, a mezei iringónak, a vadmuromnak, a szintén lila szirmú mezei szegfűnek, a közönséges bábakalácsnak, de kis területen, ritkán lengedezve még megterem itt az árvalányhaj is.

Kitűnő legelő is lehetne a gátoldal, főként a Duna felé eső, az is volt hajdanán, amikor még voltak tehének, volt csorda és hozzájuk tartozó csordás. Igaz, akkoriban még többnyire földjüket művelő emberek lakták a falut, nem pedig olyan, városba járó kétlakiak, akiknek egész élete a komphoz és a túlpárt országútján közlekedő autóbussz menetrendjéhez van kötve. Ott, ahol az állat járt, nem volt szükséges évente kétszer-háromszor kaszával gondozni a gátat, a friss, hars növényzet zsenge hajtása közvetlenül a gyomorba, aromája, illata onnan a „bio” feldolgozás útján a tejbe került. Jól éltek a tehének a gáton, reggel legelésztek, délutánra csörtetve-taposva a bozótost, bevonultak a galériaerdő árnyékába kérődni és hűsölni, hogy aztán alkonyatkor hazabandukoljanak.

Mára már fáradságos munkába kerülne kibogozni azt a bonyolult folyamatot, ami a falubéli tehénállomány lenullázásához vezetett. Volt annak eseménysorozatában minden, a mondvacsinált korszerűsítésen kezdve egészen az öreg parasztok kihalásáig. Leginkább kőkemény üzlet rejlett a szándékok mögött, és egyesek szerint a vízügy, ami a hetvenes évek közepére gyakorlatilag a teljes szigetet kisajátította. Mindenhol a parton új kútépületeket emeltek. Ósrégi táborhelyekre, sóderes, pihenő kikötőkre kerültek a Vízmű tiltó táblái, jelezve, hogy a telhetetlen torkú fővárosnak egyre több és több vízre van szüksége. Árvál pedig nem törődött senki, hogy mi lesz az év nagy részében magasan álló, éltető talajvíz nélkül a sziget eperfeldjeivel, áttételesen pedig: lakóinak addigi életformájával.

Igaz, hogy abban a régi, tehenes időben gidres-gödrös, kerékpárral is bonyodalmasan járható makadámút vitt, átvágva a szántóföldeket, a faluból a gátig, a révtátekig, csendesebb is volt a forgalom. Vígán hullajthatták az útra lepényeiket a bandukoló szarvasmarhák. Amikor a gépkocsit csak kiutalásra lehetett vásárolni, ritka volt a tengelytörést kockázató autó is a kompon, a faluból a révig vezető út neve sem volt még Rév utca, a régi kiöntéses terület két oldalán nem állt egyetlen lakóház sem, csak a gát-őrház a gát alatt.

Rendes, gazdálkodáshoz tervezett épületegyüttes az árvízvédelmi töltések mentett oldala mellett, amit összefoglaló néven gátörháznak nevezhetünk. A gátőri foglalkozás megálmodói annak idején komolyan képzeltek, hogy növény- és állattenyésztéshez, ezeken kívül mindenfajta vasipari, szerelő munkákhoz értő, amolyan vérbeli ezermester lesz az ő gátörjük, állandóan otthon tartózkodó, tevékeny valaki, aki csekélyke keresményét két keze munkájával is képes lesz kiegészíteni, abból népesedő családját eltartani. Valódi, gondos gazdát gondoltak ide a hivatalos tervezők, annak építettek a tágas udvarba

színt, istállót, ólakat, annak mérték ki néhány holdnyi földet, hogy művelje, s terményeiből háztartását elláthassa.

Am tervező és a felsőbb, többnyire életidegen hivatal kigondol, gátör végez. Ugyanis a falu közösségéből távolabbra kivetett lét a legelszántabb gátóri akaratot, a bekövetkező jólétre irányuló szándékot is kikezdi. A társadalmi kívülállás romantikája is hamar elpárolog a hétköznapiok súlya alatt. Nem mindenkinek való ugyanis a kötetlen életforma és a létezés bizonyos fajta monotoníája. A paraszt tudja azt is, hogy mielőtt reménytelenül elgazosodik a földje, kapálni kell, gyomot irtani, kukoricát, sárgarépat egyelni, ha visít az ólban a disznó, itt az ideje a moslékolásnak. Gátör viszont parasztból nem válik. A gépekhez, szerkezetekhez értő ember pedig már nem paraszt. Az eredeti fogalma szerint már nem is létező munkásosztály kikezdetlen részének gondolja magát, holott köztes ember, azaz sem ez, sem az. Csak a távolabbi múltja paraszti, olyannyira, hogy képes segítség nélkül bánni a földdel, állattal, de a közeli múltja már vasipari szakmát tanult, s némileg lenézi a földdel és növényeivel való bajmólódást. A veteményes kert, a krumpeliföld, a kukoricás ugyanakkor megbünteti a vele nem törődőt. A disznó az általa szabott idővel jól bánó, rendszerető jószág, aki szereti reggelenként degeszre tölteni a gyomrát. A kapáláshoz, etetéshez még ráadásul korán is kell kelni.

A gátör élete az évek folyamán ezekkel a kibékíthetetlen ellentmondásokkal telítődik. Ha munkásember énjét követi, akkor munkaidőben kell gondolkodnia, s a munkásember pedig attól munkás, hogy a délutánja, hétvégéje szabad. Oda megy, azt cselekszi, amit szabadsága megenged. Ha paraszt mivolta kerekedik felül, a délután a ház körüli munkáké, hétvége, ünnep pedig csak annyi marad, amennyi az életformából kitelik. A ház körül pedig mindig van dolog. Mindig van éhes, gondozásra váró állat, kitakarítani való ól. Mindig van mit javítani, csinosítani. Hol a traktor dögölt be, hol a kerítés alját ásta ki a róka. A traktor motorját meg kell szerelni, a kerítést ki kell javítani, az ólat ki kell ganézni. Az idő azonban ravasz és csupán látszólag engedékeny kolléga. Megteremti bosszúból a belső kétlakosság ambivalenciája alatt szenvedő gátörnek mentséggént a ráérést. A traktorszerelés is, a kerítésjavítás is ráér, egyik sem szalad el, nem kér enni. Még az eleve szorgalmasnak született ember is itt, kilométerre a faluhatártól, előbb-utóbb rájön, hogy nincs az a munka, amit el kellene sietnie. Ami feladat reggel elmarad, kivéve az állatok etetése, megvár délutánig. Ha délután sem teljesül, annak lesz már ideje kívánnia a másnapot. A végeredményre rá gondolni is rossz. A tökföldet lepi a disznóparáj és a parlagfű, a traktor az udvaron rozsdásodik, a többi mezőgazdasági eszközzel egyetemben, az udvari nagyasztalon, ahol karácsonytájt a leölt disznót szokták felporcióni, a motor alkatrészei áznak az esőben. A kerítés alatt továbbra is ki-be jár a róka, a házőrző eb kenyeres cimborája.

Szigorú napi beosztásra volna szüksége egy gátörnek, amit naponta, óráról órára kellene beteljesítenie. Ha elolvasta volna Mikes Kelemen Törökországi leveleinek Rákóczi napirendjéről szóló passzusait vagy az emigráció keserű kenyerére jutott Márai Sándor Naplóját, azokból kibetűzhetné volna a maga számára az elkészülésre hajlamos férfijellem fegyverkezésének alapképleteit. A gátör azonban nem olvas. Napirendjét pedig régóta nem az önfé-

gyelem alaptörvényei határozzák meg, hanem a társadalmi jelenlét szükségének szomjúsága. Ha este, dolga végezetten bemege a falu kocsmájába, hajnalban nincs kedve felkelni idejében. Így esik, hogy a reggeli révhez autózókat, kerékpározókat éhes és heveny disznóvisítás kíséri a kompig. Ha száraz torokkal otthon marad a családdal, s lemond a közéletéről, másnapját kikezdi a terméketlen, mindenféle kétékezi munkálatokat tagadó rosszkedv.

Ha csak nem vált már csont alkoholistává, akit a vesék szárazsága és a máj kívánalma az éj közepén is felriaszt, becsületes ember ritkán iszik magában. A kocsmában nem csak inni és pénzt költeni jó, hanem a társaság kedvéért is. A reggeli társaságáért, a déli társaságáért, az esti társaságáért. Mert mindegyik különbözik, mindegyikkel érdemes legalább futó szót váltania egy gátörnek. A reggel itt fél hatkor kezdődik, az amúgy is korán kelő öregeké és a ténfergőké, akik között néhány falubéli, potyaitalra ácsingózó bünöző is akad. A déli társaság a legunalmasabb és legmeddőbb: a székhez ragadt alkoholistáké és a futó vendégeké. A késő délután és az este a falué, a felpezsdülő életé, a tapasztalatcseréé, a kocsmában valódi hasznáé.

A gátör részeg állapotában szívesen megalkudna a rókákkal, akik rendszeresen borsot törnek az orra alá. Bizonyos feltételek teljesítésének fejében akár megfelelne velük baromfióljának lakóit is. Ugyanis, az még valamennyire rendjén való dolog volna, hogy éjszaka, a kutyákat és a rókabiztosnak vélt biztonsági berendezéseket – szögesdrótot, egyebet – kijátszva el-elvisznek egy-egy tyúkot. Az viszont már egyenesen arcátlanság számba megy, hogy fényes nappal, a lucernáját kaszálkozó gazda szeme láttára ragad nyakon egy libát a ravaszdi, majd szinte gúnyos pillantást vetve a meglepett gátörre, kényelmesen üget át a gáton, s tűnik el az addigra már elhalálózott jószággal az ártéri erdőben.

A gáton túl, a galériaerdő mélyén, a feltornyosult uszadékfahalmok takarásában a rókavár. Szakértő által gondosan kiásott, három kijáratos. Kis mélyedés oldalában a főbejárat, a tetőn, gondosan az uszadékok fedezékébe kaparva a két menekülő járat nyílása. E kettő között hever fej nélkül az imént rabolt liba, a mélyedés alján hatalmas lúdtojás fehérlik.

Hát leginkább az efféle megalázó, becsületsértő események miatt kényszerül alkura a gátör, akinek ráadásul a nyest és a görény is keseríti az életét. És nincs szünet a baromfiuszultatban, mert ha véletlenül hiányozna a tyúkért, libáért érkező róka, jön tojásadagiáért a nyest, ha meg pillanatnyilag egyik sem érne rá, végszónak ott a görény, a néma fojtogató. A gátör éves baromfivesztése így eléri a nyolcvan százalékot. Ez a százalékszám az újabb sörök elfogyasztásával aztán kilencvenre is emelkedik.

A gátör azonban – szerencsétlenségére – egészen emberből van. Másnapra kijózanodva teljesen megfeledekzik elesett lelkiállapotáról, a kocsmaszatnál a rókának tett felelőtlen ígéreteiről, esze ágában sincs tárgyalás alapon rendezni az életét pokollá változtató konfliktust. Csapdákat eszel ki, terveit megosztja az éppen a kocsmában tartózkodó atyafiakkal, s a kocsmában általában konferenciaközponttá, melyben az ideális csapda technológiai kivitelezése a fő napirendi pont. Az elméletben ekképpen kivitelezett rókacsapda aztán leginkább ahhoz a ketrecrendszerhez válik hasonlatossá, amelyben az Ezeregyéjszaka meséinek szerencsétlen sorsú Sahriár királya tartotta az őt még abból a ketrecből is megcsa-

ló utolsó feleségét. A zseniálisan kiötölt csapda ellenére is megesik néha, hogy egy-egy alacsony intelligenciáhozadossal rendelkező róka rajtaveszt, és a gátőr furkósbótjának vagy ásójának csapásai alatt fejezi be földi pályafutását. A harcnak azonban evvel koránt sincs vége. Rókáéknál ugyanis igen hamar híre megy egy zsákmányban gazdag territórium, főként egy kevésbé bolhás rókavár megüresedésének. A bolhaszegény rókavár pedig nagy kincs, vétek üresen hagyni.

Még egy hónapja sem honol a viszonylagos nyugalom – mert a nyestet és a görényt azért nehezebb elhessegetni! –, újra felbolydul a baromfiudvar, jelentve, hogy megérkezett az utód-ravaszdi, aki már a természetes kiválasztódás törvényeit van hivatva metaforikus eszközökkel a gátőr tudomására hozni. Ravaszabb, ügyesebb, gyorsabb, szemtelenebb, mint elődei. A csapda sem zavarja: onnan lopja ki a beléhelyezett csaliccsirkét. Mit tehet a gátőr? Estefelé felkerkezik a kocsmába, hogy belefojtassa a sörbe az elkeseredést. Mikor sötétedés után csökkent öntudattal, bizonytalan léptekkel hazatér, elfelejti bezárni a baromfiól ajtaját.

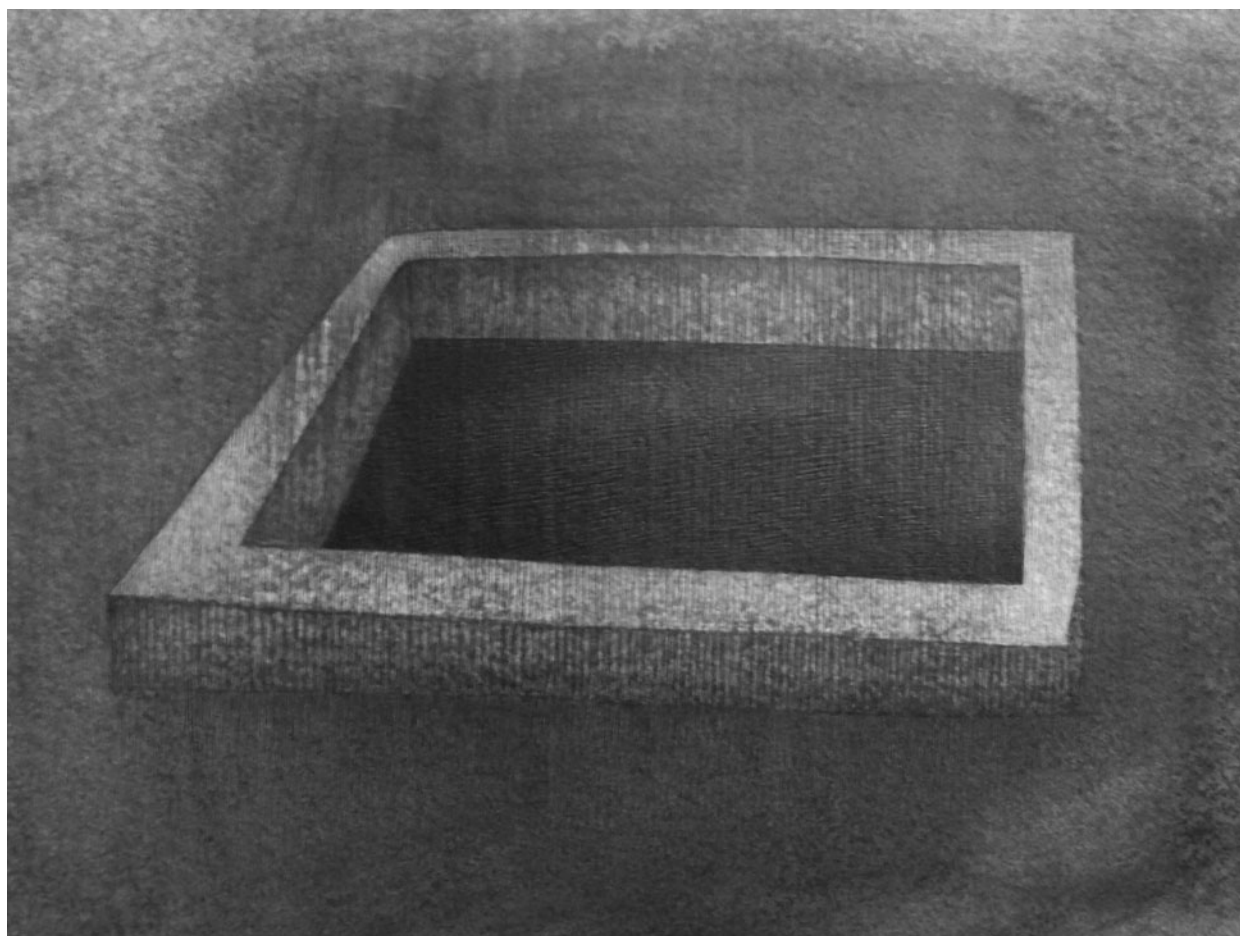
(Erdőben élni)

A galériaerdő idegen tulajdon. Nem az emberé. A folyóé. A folyó szemében ellenséges idegen az ember, mert gátakat, sarkantyúkat, párhuzamműveket épített rá, önző módon megszüntette szigeteit, feltöltötte holtágait, beszűkítette hullámterét, szennyezésével kipusztulás-

ra ítélte lakóit és édes gyermekeit, a halakat, a víz apadásával, emelkedésével együtt vándorló kagylókat, rákokat, csigákat, a vízisiklókat. A folyó méltán haragszik az emberre, ezért elhatározta, hogy nem épít neki a továbbiakban napozni való, homokos zátonyokat, sodrásirányban felfelé vonulható néhány fás szigeteket, hanem rombol inkább, mint a Dzsungel könyvében tették azt a faluval Háti és társai (ugyan, ki olvassa ma Kipling remekét?).

Annak idején a „civilizált” amerikaiak rezervátumba terelték a „vad” indián törzseket, azok aztán – jórészt a „tüzes víz” jótékony hatásának köszönhetően – odapusztultak szépen a bezártságba. A galériaerdő a folyó rezervátuma, az ember jelzése a folyónak: még élhet, de csak szűkösen és ne nagyon. Még nem búzló csatorna, még nem a cloaca maxima. Szűk is, keskeny is ez a magának vigasztalásul növesztett erdő. Alig élésnyi. Nem több, mint harminc-ötven méter széles, az árvízvédelmi töltés és a meder közé zárt, külön világ. Valójában csak abból a célból hagyják meg, hogy az árvízi hullámverés ne közvetlenül érje a gátat. Lakóinak életét a folyó folytonosan változó hangulata határozza meg. Az erdő lényei pedig lenyűgöző rutinnal alkalmazkodnak nemzedékről nemzedékre ehhez a látszólagos szeszélyességhez.

Erdőben élni, erdőben nyaranta hosszán, hetekre, egy-két nyári hónapra letáborozni jó. Rövid időre nem érdemes annak, aki valamennyire meg akarja ismerni. Mert a galériaerdő is erdő. Nem kell ahhoz végeláthatatlan rengetegben élni, hogy hangulatban, ismeretben mindazt megkapja a fák alatt sátrazó ember, amit csak az erdő adhat. Gyűszűnyi tengervízben megleled a végtelen óce-

ánt – mondja az ősi keleti bölcsesség. A galériaerdő is afféle gyűszű. Széltében átlátható. Egyik oldalán a Duna szentendrei ága, a túlparton Leányfalu nyaralóházaival, a másikon az árvízvédelmi töltés oldala. Igazi erdőlátvány csak hosszában fogad: fáival, esős nyarakon igen csak sűrű, nehezen átjárható aljnövényzetével. De még ez a viszonylagos átláthatatlanság is csak kicsiben képviselheti az erdőmivolt összes tulajdonságát.

Fái is majdhogy egyneműek. Régi időket leíró forrásmunkákból tudjuk, hogy hajdan a több száz évet megélő tölgyek uralták az ártéri erdőt, csak közvetlenül a part mentén verhettek tanyát a gyorsabb életű, korábban haló fűzesek. Tölgyet errefelé sehol nem találni, csak a folyón jóval lejjebb, a Gemenci erdő menti, érintetlen parton. Az pedig messze van. Itt, a folyamatos emberi beavatkozásnak köszönhetően, a modernizáltra hiszterizált ártéri erdő csak rövid időre rendezkedhet be. Soha nem tudhatja, mikor jut eszébe valakinek valamelyik folyókanyarulatba vezetőművet lerakni, amitől aztán a folyó egész sodrásrendszere hosszú kilométerekre felbolydul. Ahol eddig évről évre rakta le a víz az újabb és újabb iszaprétegeket, hogy erdő növekedhessék rajta, egyszerűen visszaveszi, a hullámok által elmosott erdő helyén újra medret képez. A hullámtér olyan fákat nevel hát, amelyeknek életideje nem több ötven évnél. A kőrislevelű juhar példányai sietve növekednek, magoncok tömegét nevelik maguk alá, görbületeik, göcsörtjeik viselik a napfényért folytatott küzdelem nyomait.

A tavasszal kikelt magonc nyár végére eléri a méteres magasságot. Nem kell hozzá két év, és árnyat adó fácskává terebélyesedik. Ha szerencséje úgy hozza, talál maga fölött tenyérnyi eget, ami felé további növekedését irányíthatja. Hogy mekkora lehet ez az égdarabka, arról a környező, öregebb fák döntenek. Ők már megvívták a maguk harcát az éltető napfényért. Ebben nagyjából kiegyeztek szomszédaikkal is. A fiatalabb várjon a sorára: hogyan dönt sorsa felől a halál.

Mint mindenhol a világon, van azért kivétel is a fák megtelepedésének látszólagos rendjében. A táborban két kőrislevelű juhar és egy éger ölelésében két, meglehetősen satnya fehérperer fa hullatja gyümölcsseit a nyár nagy részében. A fehér eper aprószemű is a vöröshöz képest, nem is annyira édes. Viszont egész madárseregletet képes táplálni. A hullott gyümölcsökre feltotyognak családostul a vadkacsák, a lombzat középszintjén a széncinkék szemezgetnek, a lombkorona tetején a sárgarigó. Szünni nem akaró, falánk munkásságuk eredményeképpen a fák tövében tartózkodó étkezőasztalra pedig nem csupán eper potyog.

Az élet folytonosan akar valamit. Leginkább: élni. Ezért van a születés, az állandó megújulásra törekvés. A vágy a felnövekedésre. A termőre fordulásra. Lehet, hogy a fák képtelenek a hosszú távú gondolkodásra, de hogy ugyanúgy a mindenáron való fennmaradás a céljuk, mint a többi élőnek, az bizonyos. És szintúgy nem válogatnak az eszközökben, ha életterükről van szó. Körükben a gyermek-, jobban mondva a kamaszhalandóság is éppen akkora, ha nem nagyobb, a folytonos helyváltoztatásra kényszerülő más élőknél. A legtöbb magonc esetében a fácskalétnél nincs tovább. Az öreg fa irigyen bezárja fölötté lombját, a magonc növekedése lassul, majd megáll, levelet alig képes hozni, elpusztul.

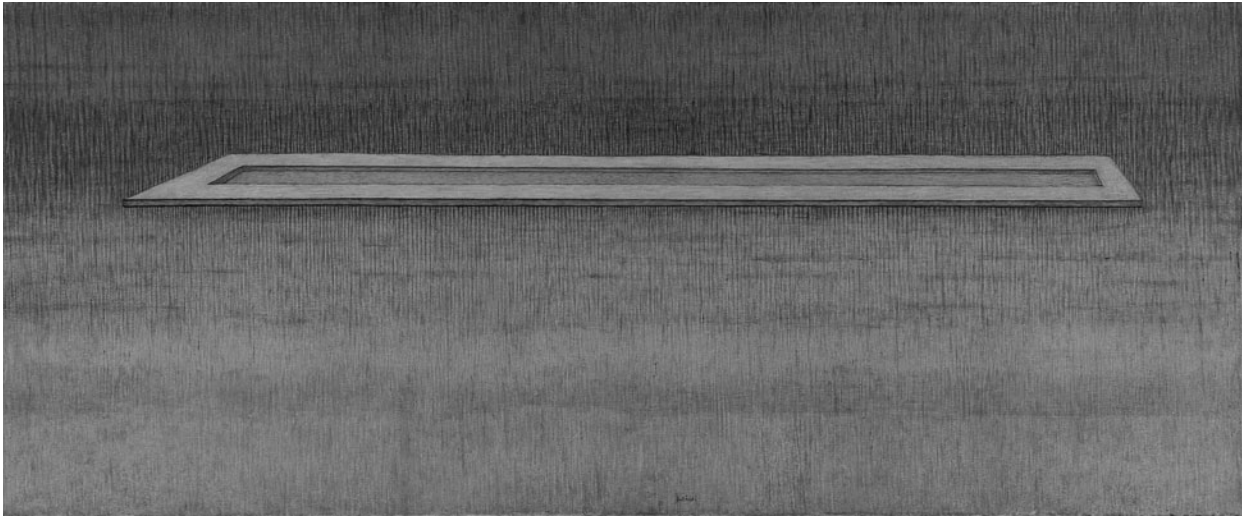
A magonc túlélésére egyedül a halál a biztosíték. Az öregebb fák betegessége éppen annyira természetes álla-

pot, mint az öreg embereké. De amíg az öreg ember leromlását jelzi testének megroppanása, bőrének színe változása, tekintetének fénye veszése, a fa szervezetének összeomlását a rátelepedő, lassan faló taplóféleken kívül alig jelzi valami felületes emberi tekintettel látható. Egetlen roppanással török az öreg fa, derékban, lombja tehetetlenül hull a csonka törzsnek utána.

Mert a galériaerdőnek gombája is van, éppen úgy, mint más, rendes erdőnek. Leginkább a fatörzsekre tapadó, nekrotrof fajták. A fa közelgő halálát jelzők, mint a kemény parázstapló vagy a májusban és augusztusban termő, rántott gombának pompásan szeletelhető, savanykás ízű sárga gévagomba. Nyáron az elkorhadt uszadék fatörzseken fehérlik nagy bokorban a nyárfalaska. Az őszi, deres ködök hozzák meg a pusztult magoncok átnyirkosodott száraz ágain a júdásfülegombát. Talajon felnövekvő gomba szinte nincs. Az ismétlődő árvizek nem engedik meg a földön telepedők micéliumainak elszaporodását. A viszontagságos körülmények ellenére, a gát alatti ösvény szélén, hosszas árvízmentes időszakban fel-felüti fejét egy-két árva gyapjas tintagomba, de az nagyon ritka.

Az erdő aljnövényzete folytonos változásban él. Itt soha nem következik egymásra két egyforma esztendő. Évről évre minden újjáalakul, átrendeződik. Ami tavalyi látható, az új évre már nem úgy van, vagy legalábbis nem egészen úgy van. A fák, persze, lévén az emberi tekintetnek igen lassú vándorlásúak, többnyire a helyükön találhatóak, de az aljuk, a „csalános iharos” fegyverszünet nélküli háborúban él. A sátorverésre oly alkalmas zöldellő gypet egyszer csak benövi a szederindák szövedéke, s lassan eltűnik, alvó állapotba szorul a maradék gyp is. Hajdani voltát néhány kétségbeesetten küzdő, égnek álló fűszál jelzi csupán. A szeder azonban, alig hogy virágot hajtana, hamvas, fanyar termését, a különféle, bűzös mezei poloskák kedvencét meghozná, máris hatalmas ösellséggel nézhet szembe: a csalánnal. A szeder törpe és ritkás – kivéve a védett termőhelyeket –, a csalán embermagasságúra, vagy csapadékosabb években még magasabbra növeszti sűrű bozótját, s pillanatok alatt veszi el a szeder éltető levegőjét. Már-már győztesnek tűnik az erdőaljon, amikor megjelenik a ki tudja, honnan termett, szívós, a csalánhoz hasonlóan tarackszerűen, gyökerével szaporodó özönnövény kenyérbél cickafark, a legszebb dunai gyepek tönkretövője. A kenyérbél cickafark viszont csak addig uralkodhat, amíg meg nem kezd akcióját a gyalogbodzák talpas, de nagy, tányéros virágokkal, kitéphetetlen gyökérral jól felfegyverzett serege, majd őket követik a ragadós galaj puha és vékonyszálú, de annál agresszívabb partizánjai. A kenyérbél cickafark ekkor visszavonul gyökereinek szívós, talaj alatt építkező tartományába, türelmesen várva, hogy valamikor, talán egy áradás után újra eljőjön az ő ideje. A magoncokkal sűrűn benőtt dzsungelben egykori tűzrakó helyek iszappal fedett romjai, az áradások által lassan szétszóródó kövei jelzik csupán a szünet nélkül tartó csata színhelyén, hogy ott valaha vízjáró ember táborozott.

A frissiben érkező sátorverőnek az erdő némasága és üressége a legfeltűnőbb. Egyedül a madarakat, a széncinegét, csuszkát, feketerigót, sárgarigót, fülemülét, a magasban kerengő egerészölyvet nem érdekli különösen, mi történik öt-hat, ötven méterrel alattuk. Aki a föl-

dön járó, viszont megriad, tisztos távolba, lyukba, odúba menekül a csapkodó, ide-oda tapintatlanul zajongó ember láttán, hacsak nem rovar az illető. Mert a pók egy villanással terem a még ki sem feszített belső sátorban, a hálórész egyik sarkában, hogy majd éjszaka betévedő szúnyogra vagy más, ember által alig észrevehető valamire vadásszon. A futrinka némileg ráér, megvárja, amíg minden elrendeződik, utána költözik csak a belső sátor alja alá. Az ő világa a sötétség, zsákmányai, a nála jóval kisebb rovarok szintén az ő időbeosztásával élnek. Nincs hova rohannia. Hacsak nem éjjel, a fejlámpa fénye elől.

Barna varangy lomházik a maga komótos módján a néhány órája felvert sátor előtt. A gát felőli erdőszélen özek roppantják maguk alatt a száraz ágakat. Inni mennének, a táboron keresztül, le a Dunához, de az ember szaga és az idegen tereptárgyak látványa továbbvonulásra kényszeríti őket. Az erdő egy távolabbi pontján kukik rikoltása véglegesíti az éjszakát.

Azt mondják, az erdő csak lassan barátkozik meg az emberrel. Mélységes tévedés. Az erdőnek nincsenek antropomorf érzelmei, nem ismer barátságot. Jóval haszonelvűbb világ ez még az emberénél is. Ok és okozat, érdek és ellenérdek irányítják, és a gyomor kíváncsi. Az állat kíváncsisága a táplálékszerzés lehetőségei felé irányul, s mivel az erdőben megjelenő ember reggeli, ebéd és vacsora közben új és új illatokkal és új enni-való esélyével termékenyíti a környező levegőt, magához kezd vonzani az erdő lényeit. Aki nem néhány napot tölt az erdőben, hanem van olyan szerencsés és meglelt korú ahhoz, hogy májustól augusztus közepéig nyújthatja amúgy is korlátlan szabadságának idejét, némileg beleláthat az erdő életébe.

Az ember kenyérének megszelése közben morzsát termel. A morzsa a földre hull. Illata a gabonaféléké. Anyagának apraja a nehezen észrevehető rovaroké, nagyja azokat az apró rovarokat is kedvvel elrágcsáló egereké. Egy táborban mindig marad némi maradék száraz kenyér. Az ember nem dobja el, nem veti a vízbe, mert a vadkacsák nem boldogulnak vele. Leteszi tehát a fa tövébe: maradjon ott, amíg az eső szét nem áztatja. Szalonnabőr is

termelődik fölösen. Annak egy része is a fa tövébe kerül. Másik része felaggatva a lombok közé, a cinegéknek.

Minél tovább tartózkodik az ember az erdőben, minél több a véletlenül vagy szándékosan elejtett hulladék, annál nagyobb számban mozog körülötte a látható élővilág. Ezek közül is az első nagyobb észrevehető az egerek. Először csak az alkonyattal ide-oda villanó cikázásukat lehet megfigyelni a mozgásuktól hajladozó fűben. Meghallani éjszakai cikkanásaikat a sátor körül, a külső sátor mennyezetének védelmében, s távolabb, a földbe vert lábú asztal alatt. El kell telnie néhány napnak, amíg nappal is közelebb merészkednek, bajszukat rezegtetve kiemelik fejüket a fűből. Az egyre gyarapodó egérlyukak számából pedig következtetni lehet a táborozással eltelt időre.

Az erdei egerek muris kis lények, nem véletlenül legközelebbi rokonai a házi egérnek. Óvatosságból – nem félelemből! – és végtelen merészségből vannak összegyűrva. És tanulékonyak. Néhány nap elteltével tudatosul bennük, hogy a rövid időre extra táplálékot és bőséges táplálék okán rendkívüli szaporodási lehetőséget, a faj fennmaradásának és korlátok nélküli gyarapodásának illúzióját biztosító ember hozzájuk képest óriás ugyan, de ártalmatlan. Csak láb alatt nem ajánlott rohángászni. Viszont a fa tövébe elhelyezett szalonnabőr, száraz kenyérdarab a legnagyobb élvezettel fogyasztható.

Hogy ki szerkeszti az erdei híradót, nem tudható. Nem valami szerény, leveleket, kérgeket, gyökereket nyammogató növényevő, az bizonyos. Reklámfelületei sem a rágcsálók számára lehetnek fenntartva. Az erdőben ide-oda hírekkel rohángászó sajtómunkások is minden bizonnyal állandó prédára ácsingózó ragadozók, akik a lombok fedezékéből leselkedő karvaly, az erdei fülesbagoly és a róka érdekeit tartják szem előtt. A karvaly egy szempillantás alatt csak le az ágról lelógó szalonnabőr fölött csacsogó cinkecsapatra, s már viszi is a leggyámoltalanabbját. Az erdei fülesbagoly némán kering a sötétben az egérlyukak fölött, a talajon a róka figyel előre nyújtott mellső lábakkal, ugrásra készen, füleit egyenként hegyeztetve. A természet lágy öle vérral van bemocskolva.

„A Magyar Népköztársaság érdeemes olvasója”

– Galgóczi Erzsébet és a cenzúra –

Huszonöt év eltelte után is vita tárgyát képezi, vajon hogyan kell értelmezni a Kádár-rendszer cenzúráját. Egyes vélekedések szerint a fő cenzor, Aczél György nem ült az íróasztala mögött nap-hosszat, kéziratokat olvasva, hanem segítségére voltak a kiadók, szerkesztők, és hát maguk az írók is, akik előbb-utóbb megtanulták, mit írhatnak le, és hogyan. Galgóczi Erzsébet halálának huszonötödik évfordulóján érdeemes megvizsgálunk, milyen is volt az ő viszonya a hatalomhoz. Kiválasztottam egy évet az irodalmi munkásságából; naplójából és levelezéséből jól kirajzolódik, hogyan is működött ez a rendszer.

Galgóczi Károlyné

1973. jan. 31.

A Kortárs főszerkesztője, Kovács Sándor Iván meghúzta a *Kónél keményebb* című novellát. „*Viselje el ezeket a kihúzott sorokat – mondta Kovács Sándor Iván –, én is elviselem, amit kapunk azért, ami benne maradt. Somogyi Tóth Sanyi ezeket írta a novelláról: Iván, tisztességes és sok helyütt magas feszültségű írás – Erzsébet legjobb pillanataiból való, s ez talán nem is egészen véletlen. Azok érzékenységet, akiket sérthetne, talán már nincsenek is. Nem hiszem, hogy bárki is fennakadna benne, talán egy szűk, álprúd réteget kivéve. Egyébként ezerszer inkább a mi profilunk ez az írás, mint sok egyéb. Nem tudok rajta gondolkodni, közreadjuk. KSI.*” (Az eredeti kézirat nem maradt meg.)

Április 3–10.

Több forrásból is hallotta, hogy Kossuth-díjra jelölték, de az év elején megjelent novellák: *Kónél keményebb* (Kortárs, 3. sz.), *Kelta királyné* (Új Írás, 3. sz.) rontották az esélyt, s végül is nem kapta meg. „*Kovács Sándor Iván úgy nyilatkozott, hogy ez lehetséges, ő szerette volna még egy hétig fektetni a novellát, mert félt a következményektől. Őt úgy letolták e miatt a novella miatt, hogy főszerkesztő kora óta még soha. Állítólag Pavlov elvtárs tiltakozott a szovjet ösztöndíj ilyen beállítására miatt. (Pavlov a Szovjetunió nagykövete volt.) Csak az vigasztal – tette hozzá rezignáltan –, hogy Jovánovicsot még jobban letolták. „Túl nagy volt az autó.” Jöttünk lefelé a lépcsőn, s kérdeztem tőle,*

– *A miénket olvastad? – hogy, hogy olvastam? Ott van az éjjeliszekrényemen, azzal alszom, azzal ébredek, – így Jován.*

– *Én is szovjet ösztöndíjas voltam, s bár engem kivettek, bennem is volt valami rossz érzés a dologgal kapcsolatban, de én képtelen voltam megfogalmazni. Most, hogy Galgóczi megfogalmazta, nem tudok rá másként emlékezni. Jován tudta, hogy Kissné – az írószövetség titkárnője – volt az Oleg Kosevoiban a vezető.*

– *„K. S. I. – a Kossuth-díj nagy védettséget jelentett volna.”*

„*A 19-es tévéjátékomat – A Hösködőt – sem mutatta be a TV. Állítólag egy mondat miatt: „Hát igen a forradalomnak is, ellenforradalomnak is az a vége, hogy akasztanak”. – A valóságban az egész kép nem tetszett nekik, amit 19-ről festettem. Március 15-én nagy tüntetések voltak Budapesten. A Magyar Rádió szerint 41, a Szabad Európa {Rádió} szerint 700 fiatalat tartóztattak le, s nem akarták, hogy március 21-én megismétlődjének. A Hösködőt nem olyan-nak találták, ami csillapítólag hat a kedélyekre.”*

(Befejezte a *Bizonyíték nincs* című elbeszélést, elvitte a Kortárshoz, nem fogadták el.) „*Véletlenül találkoztam Kovács Sándor Ivánnal, őszintén megmondta:*

– *Tudom, hogy egy főszerkesztőnek az a sorsa, hogy közöl valamit és leváltják. De miért provokáljam ki? Ha én ezt a „kényes témát” most közlöm magától, ezt kihívásnak veszik, s rögtön leváltanak. Ha olyat adna, mint a Magyar Hírlapbeli novellája. (Az eltévedt lovas) A kéziratot mindenesetre otthagytam, hátha enyhül a helyzet...”*

Levél Aczél Györgytől

„Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
Budapest, 1973. április 10.
Galgóczi Erzsébet elvtársnőnek
Budapest

Kedves Galgóczi elvtársnő!

Nem könnyen szoktam „tollat ragadni”, a kéziratokat pedig inkább csak gyűjtöm, de most a Magyar Hírlapban megjelent novelláját elolvastva, belső kényszerből írok Önnek.

Írok, mert már korábban is nehezen álltam meg, hogy ne írjam meg a véleményemet az Új Írásban és a Kortársban közölt elbeszéléseiről. Akkor az volt az érzésem, hogy Önnek most már örök témájává válik a padláslesöprés a rossz funkcionáriusok után.(!) Éles vitát folytatottam Önnel magamban, hogy örökké voltak és – sajnos valószínű, hogy a mi életünkben is – mindig lesznek hatalmukkal visszaélő, rossz tisztségviselők. De attól félttem, hogy ezek az élményei, rutinná válva leszűkítik érdeklődését.

Az eltévedt lovas című írása – amelyet napilapban közölt, a tömegekhez, s nem elsősorban a szakmához való szólás igényét jelezte – megrendített.

Megrendített, mert – igaz, hogy más körülmények között: Nick Carter és Buffalo Bill „vezetésével” – én is átéltem a könnyvel, verssel való találkozás boldog izgalmát, s az Ön novellájának annyi humánus szépséggel megrajzolt helyzetei, saját gyermekkori élményeim emlékéit is felidéztek, s gondolom sokunk számára ezt jelentette a régi Galgóczi-írások tömör szépsége és üzenete. Ezért is nem tudtam ellenállni, hogy őszinte szívvel gratuláljak ehhez az írásához. Úgy érzem, ez az Ön igazi művészete és igazi útja: túl a bajokon és örömeinken, megmutatni azt, hogy az értékek eljutnak a néphez, az emberekhez, hogy az életnek, a művészetnek vannak olyan üzenetei, amelyek csak később tárulnak előtünk a maguk döbbenetes világosságában, s ezért érdemes újra, meg újra végigbetűzni őket. Mint ahogy Ön Adyt, én József Attilát – s ha megengedi – talán ránk fér, hogy saját értékeink úgy jussanak el hozzánk, mint hajdan Bethlen Miklóshoz az idegen nyelvtanok: „Addig forgattam, amíg meg nem értettem”.

Még egyszer örömmel gratulálok ehhez a novellájához, ilyen és hasonló írásokat kérve és kívánva, barátsággal üdvözli:

(Aczél György)”

Június 5.

A feljegyzésből kiderül, hogy nem válaszolt Galgóczi Aczél levelére. Valamilyen összejövetelel találkozott Funk Miklóssal, aki a Művelődésügyi Minisztériumban dolgozott. Az alábbi párbeszéd volt közöttük:

„Maga kapott a Kádártól levelet, – suttozta.

*Nem a Kádártól, az Aczéltől
és nem válaszolt rá.*

Nem, – mondtam meglepődve.

Írjon néki, – kérlelt szelíden.

Maga honnan tudja ezt? – kérdeztem, de nem mondta meg. Sőt, ő nem is szólt, hogy írjak az Aczélnek, de feltétlenül írjak.”

Június végén

Válaszol Aczél levelére. A levelet bemásolta a naplójába.

„Kedves Aczél elvtárs!

Elnézést kérek, hogy levelére csak most válaszolok, de gyatra egészségem miatt két hónapig munkaképtelen voltam, annyira legyengültem, hogy írászathoz sem tudtam ülni. Új novellákkal, – melyeket „kér és kíván tőlem” – sem jelentkezhettem.

Levelével nagy örömet szerzett; nem vártam, hogy életem egy igénytelen kis fejezete ilyen visszhangot kelt. Ne haragudjék az őszinteség miatt: annak még jobban örültem volna, ha az említett Kortárs és Új Írásbeli novella sem „éles vitára” készíti Aczél elvtársat. Én ugyanis minden soromat ugyanabból: a néphez, a szocializmushoz elkötelezett indulatból, tisztázni-, segíteni-, jobbítani akarás szándékából vettem papírra. Hogy élményeim közt akadnak kevésbé szívderítő, netán fájdalmasak, lehangolóak is, arról nem én tehetek elsősorban, hanem a valóság. Mai irodalmunk egyre kevésbé bővelkedik – mert nem divat – szocialista realista, a dolgozó nép, a parasztság éle-

tét: szenvedéseit, küzdelmeit, eredményeit és örömeit ábrázoló művekben. Ha áttérnék konfliktus nélküli idillek ábrázolását, meggyőződésem, hogy Aczél elvtárs fájlalna a legjobban.

Gratulációját még egyszer nagyon köszönöm, most, hogy egészségem helyreállt, újult bízakodással folytatom munkámat.

Tisztelettel üdvözlö: Galgóczi Erzsébet”

A júniusi feljegyzések folytatása

„Aczél György újra írt egy két és fél flekkes levelet. Úgy látszik most már én is fontos vagyok nekik. Majd alkalomadtán én is válaszolok.”

(A Hajnali látogatók című novellát befejezte, elküldte az Új Írásnak.)

„Galgóczi Erzsébet elvtársnőnek

Budapest

Nagyon örültem levelének. mivel én szívből őszintén gratuláltam novellájához, rendkívül sajnálnám, ha akaratom ellenére megbántottam volna.

Először is kérem, ne vegye szerénytelenségnek, ha elmondom: a között a kevés dolog között, amire igazán büszke vagyok, az egyik: valaki egyszer tréfából elnevezett a Magyar Népköztársaság érdemes olvasójának. Ebből a megérdemelt, vagy meg nem érdemelt „rang”-ból kiindulva, engedje meg nekem, hogy én továbbra se tartsam igénytelen írásnak – szemben Önnel – azt a novelláját, amelyhez gratuláltam.

Másodszor: soha nem kételkedtem abban, hogy erről az időszokról írva minden sorát „...a néphez, a szocializmushoz elkötelezett indulatból, a tisztázni-, a segíteni-, jobbitani akarás szándékából...” veti papírra. Hosszúra nyúlna levelem, ha végigvenném, hogy írásaiból mennyi nehéz és komor élményét ismertem meg – amelyeket valamennyire meg is értek. Remélem lesz alkalmunk egyszer erről személyesen is beszélgetni.

Harmadszor: újra elolvastam az Élet és Irodalomban megjelent nyilatkozatát a „padlás lesöprés” időszakáról. Megértem, hogy Ön nem tudja és nem is akarja elfelejteni ezt az időszakot. Azt írja, hogy ennek az időszaknak a keserűségét a parasztság holta napjáig nem tudja elfelejteni. Ebben az időben, én sajnos nem, vagy csak nagyon passzívan és messziről vettem részt a közéletben. Amikor én „kikapcsolódtam”, ez még nem volt, mire újra bekapcsolódtam, már csak hírekből, elmondásokból hallhattam az átélt élményeket. Elfogadom, hogy a tragikus konfliktusok sokaságába, amit ez a nép átélt, biztosan ez a padláslesöprés is beletartozik, de engedje meg, hogy kimondjam: ahogy ez a nép a tragikus konfliktusokból kilábal, bizonyítja, hogy mégsem hatolt annyira a csontjáig, nem törte úgy meg, ahogy ezt nyilatkozatában leírta.

Ha író lennék, megpróbálnék erről írói módon írni, de egy levélben aligha vállalkozhatnék a bizonyítására. Sorolhatnám az érveket, amelyekkel nem cáfolni akarom az Ön véleményét, csak kiegészíteni. Kérem, gondoljon arra: miért nem emelték fel a kezüket a parasztok 1956-ban a rendszer ellen? Azt hiszem az az Ön számára is világos: ahogy feltűntek a „cikázó csendörtollak”, ahogy betetőzte ezt a Mindszenty beszéd, a magyar parasztság, amely kínlódott, szenvedett a padlás lesöprések emlékeitől, rögtön tudta, hogy inkább a padlás kell féltetnie, mint a lesöpréstől félnie. Állítom Önnek, ez a korszak befejeződött, s oda sorakozik azok közé az élmények közé, amelyek az elmúlt évtizedekig a parasztság életében olyan nagy szerepet játszottak.

Azt is elismerem, hogy a joggal történelmi tettnek minősített földosztás bonyolultabb volt, mint ahogy azt mi most ezt a fiatalokkal meg tudjuk értetni. Tudom milyen tragikus konfliktust okozott a parasztságnak. Én is részt vettem a földosztás munkájában, én is osztottam földet; átéreztem mit jelentett ez annak a szegényparasztnek, aki félve vette át a földet, mert félt az urak visszatérésétől. És annak a kis-, vagy középparasztnak, aki évtizedekig minden jó falatot megvont magától, a családjától, még az emberi szót is elspórolta hozzátartozóktól, mert törte magát, hogy szerezzen – a szomszédja meg ingyen jutott hozzá, az államtól kapta meg.

Természetesen, megközelítőleg sem ismerem ezeket a konfliktusokat, mint Ön, de én is átérzem, hogy milyen konfliktusokat okoz az életformaváltás, mit jelent otthagyni azt a házat, ahol születünk és születtek, azok, akiket szeretünk és szerettünk. Ennek ellenére – és talán ebben van nézetünk között leginkább különbség – én nem ugyanolyanok érzem például ma az „elhagyott” falut, mint amilyen szörnyűnek éreztem a 30-as 40-es években az ormánsági elhagyott házakat, a félig üres községeket. Akkor az onnan elkerült emberek földönfutókká váltak. A mai életformaváltásban, változásban egy értelmes, szocialista emberi élet lehetősége bontakozik ki. A termelőszövetkezet semmihez sem hasonlítható nagy dolog a parasztság számára, az egész nép számára. Megvalósítása a szó legigazibb értelmében vett munkáspolitikai, nemzeti politika is. Az életformaváltás okozta fájdalmat meg kell különböztetni a nincstelenné válás fájdalmától, mint ahogy a fájdalom akkor is fájdalom, ha méhen kívüli terhesség is áll fenn, s akkor is, ha egészséges gyermek születik. A mi esetünkben – meggyő-

ződésem – e konfliktusok okozta fájdalom a második lehetőséget eredményezi, – nagy kínokkal, terhes ellentmondásokkal együtt is.

Tehát én nem a konfliktusok nélküli írásra buzdítom, sőt! Még élesebbek legyenek ezek a konfliktusok, de szeretném, ha az Ön tehetségén keresztül beleágyazódnának a kor történelmébe, és megvilágítanák, hogy van értelme legyőzni a nehézségeket. A szocialista életforma olyan lesz, amilyenné együtt tesszük: s ebben Önnek, Önöknek nem kis szerepük van.

Köszönöm türelmét és sorait.

Szívélyesen üdvözlö: (Aczél György) (Kézírással is)

Budapest, 1973. június 14.”

Június 18.

Az Ünnepi Könyvhéten Galgóczi Erzsébet Debrecenben van. A debreceni találkozó híre júliusra eljut a pártközpontba is. Július 3-án levélben hívják, majd táviratot küldenek, hogy keresse fel őket.

„Czine Mihállyal találkoztam Debrecenben, az volt az első mondata: – a Könél keményebb az utóbbi évek legjobb magyar novellája, a Sántának is ez a véleménye. – Az én novelláim közül? – Nem az egész magyar irodalomban. – Mégsem közölték a Látóhatárban, mert küldtek levelet aztán hiába vártam a novellát. – Ki van szedve – mosolygott cinkosan. – Mihelyt alkalmas lesz a pillanat, közöljük.

Július 19.

Leírja a pártközpontbeli beszélgetést.

„Dr. Molnár Ferenc a pártközpont kulturális osztályának dolgozója Pestre is, Ménfőcsanakra is írt levelet, hogy rövid beszélgetésre keressem föl. Visszaírtam, hogy 15-ig Ménfőn vagyok, utána rendelkezésükre állok. Kaptam egy táviratot, hogy 17-én délután várnak. Előző nap kaptam tőlük egy telefont, hogy fél kettőre menjek be. Mondtam, hogy sajnos más programom van, csak háromra tudok bemenni – ugyanis a fodrászom délutános volt, s megbeszéltem vele, hogy kettőre odamegyek. A három óra is jó. Háromra odamentem a pártközpontba, dög meleg volt, minden ajtó tárva. Ez a dr. Molnár Ferenc nálamnál alacsonyabb, gömbölyű kis elvtárs, kb. velem egyidős és valószínűleg paraszt, ő zakóban volt. Komoran ültett le a szobájában, s azzal kezdte, kellemetlen kötelességének kell eleget tennie, mert ők jobb szeretnek az írókkal az írók eredményeiről beszélgetni. (Előzőleg bemutatkozásnál azt mondta, találkoztunk már az Írószövetségben, mire én kiigazítottam, hogy nem találkoztunk, csak én láttam magát.) De én Debrecenben, a konzervgyárban olyanokat mondtam az író-olvasótalálkozón... Félbeszakítottam.

– Atyaúristen, maguk itt a pártközpontban ilyesmikkel foglalkoznak? Nincs fontosabb dolguk? Ezek a magyar irodalom sarkalatos problémái? Izzadt, fénylett a barna arca és a beszélgetés során egyre jobban zavarba jött.

Maga olyanokat mondott, hogy nem párttag és milyen hátrány egy írónak a párttagság.

Tudom, miket mondtam. Minden szavamat állom. Szívesen megírom cikknek, ha a Népszabadság közli. Nekem nincs kétféle véleményem, egy civilben, egy pedig a nyilvánosság számára...

Mégis hatvan asszony előtt nem kellett volna...

Jegyzőkönyv van? Mert ha nincs, miért adnak hitelt egy spiclinek?

Nem kell azért spiclinek nevezni.

De igen, láttam, hogy volt ott egy spicli, aki ki akart engem oktatni a szocialista író feladatairól. S ennek érdekében rosszul idézte a X. kongresszus idevonatkozó határozatát és Kádár János ehhez fűzött beszédét. Nekem egy vidéki muki ne legyen Kádár Jánosabb a Kádár Jánosnál.

Nagyon zaklatott beszélgetés volt, nem tudom pontosan idézni, mert előző este nikotinmérgezésztől hánytam, délelőtt is hánytam és aznap még nem volt bennem semmi csak egy fél konyak és egy utána elszopogatott mentolos cukorka. A fő vádpontok ellenem, amiket kapkoda és akadozva dadogott el:

Miért mondta, hogy a Könél keményebb miatt a Pavlov elvtárs telefonált?

Mert a novella megjelenése után egyetlen napon hét íróval találkoztam s egymástól függetlenül mindegyik ezzel fogadott. S miután a következő novellámat a főszerkesztő nem fogadta el, kénytelen voltam hitelt adni a híreszteléseknek.

Miért mondtam, hogy a tévéjátékomat a március 15-i zavargások miatt nem mutatták be és hogy nem 41 embert tartóztatott le a rendőrség, hanem legalább 400-at?

Elmondtam értesüléseimet, többek közt a Nemes György fiát, aki semmit nem csinált, csak a feleségét várta a Petőfi Sándor utcában, egy fogorvos előtt.

És ha a Televízió vagy a Népszabadság hazudik nekem nincs jogom kiigazítani? A hülye, ráadásul elismerte, hogy a rendőrség tényleg nem 41 embert állított elő, hanem többet, de ezeknek nagy részét másnap reggel hazaengedte.

S miért mondtam, hogy a Kortárs novella óta mellőznek, holott a Népszabadságban ekkor jelent meg egy háromhasábos kritika a Pókhálóról és a Rádióban a Kassai-Végh 10 percig ismertette...

Mert az én új elbeszélésemet viszont nem fogadta el. Itt benyitott a titkárnő: Aczél elvtárs várja Galgóczi elvtársnőt és Molnár elvtársat.

Fömlállunk, lementünk a II. emeletre. Útközben megnyugtattam ezt a Molnárt, hogy tíz éve nem voltam író-olvasó találkozón, mert semmi értelme sincs, (De ezért van értelme – kezdte, de ezt sem fejezte be, azt hiszem, egyetlen mondatot sem sikerült befejeznie, kb. tíz perces beszélgetésünk alatt.)

A második emeleten szintén tárva az ajtó, a három asztalnál három titkárnő serénykedik. Előttük rövid ujjú kék selyemingben, világos nadrágban, karját úgy összefonva, hogy a jobb keze a bal felsőkarján, a bal keze feje a jobb felsőkarján, görnyedt háttal fel-alá sétált azon az íróasztalnyi helyen, ami szabadon volt a csöpp szobában. (Ezt a kék selyeminget már láttam rajta – mióta viselheti?) Kezet fogtunk és betessékelt a szobájába. Ez nagyobb szoba, van benne egy 12 személyes tárgyalógarnitúra és egy hat személyes fotelos. A háttérben még egy íróasztal és egy kredenc-szerű könyvszekrény. Hogy szőnyeg és képek voltak-e a szobában, ezt nem tudtam megfigyelni, mert az Aczél – most jut eszembe: ez annyit jelent, hogy: Sztálin! – nagyon határozottan leültetett, vele illetve a fallal szemközt, a kisebbik tárgyalógarnitúrához. A Dunára néz az ablak, nyugatra, vert be a nap teljes erővel – ventilátor sem volt a szobában, vagy úgy elrejtve, hogy nem lehetett érezni – és a rakpartról agresszíven földübörgött a teherautó-forgalom. Ha én dolgoznék ezen a helyen és olyan pozícióban, mint az Aczél, azzal kezdeném, hogy kitiltanám az épület alól a járműveket. Ilyen zajban csak megdöglenni lehet – olyan melegben is... Leültünk, ő pózba vágta magát és elkezdett egy háromnegyedóra-ig tartó szónoklatot...

Július 24.

Akkor nagyon fontosnak tűnt minden, de már alig emlékszem belőle valamire. Megpróbáljam azért összeszedni? Inkább majd máskor.

1. Miért adtam hitelt azoknak a híreszteléseknek, hogy a Kőnél keményebbre a szovjet nagykövet telefonált?

– Mert a K. S. I. a következő elbeszélésemet nem fogadta el.

2. Lehet, hogy nem foglalkoznak eleget az írókkal, nem tudják megérteni a mi céljainkat.

– Hát persze, ha csak akkor hívják be az embert, ha le akarják tolni.

3. Azért a díjaknál is gondolunk magára.

– Ha az ember végignézi a díjazottak névsorát, nagyon sok nevet talál, akiknek ennyi közül sincs – pattintottam a körmömmel – a szocializmushoz, csak jól tudnak írni.

– Igen a Weöres Sanyi minden rendszerben ilyen költő lenne.

– A Mányi, az Örkény, a Csurka, s még sorolhatnám a neveket. S akkor hatódjak meg, hogy tíz évenként egy paraszt is eszükbe jut?

4. Háromszor említette a Német Lacit, minden érdemleges tartalom nélkül, csak hogy tudjam, neki a Németh László „Laci” A harmadiknál megjegyeztem: Én nem vagyok olyan nagy író, mint Németh László, engem ne tessék ezzel a mércével mérni.

5. „A padláslesöprés”, az én káros nézeteim, félt a beszűküléstől.

– Írtam eddig kb. száz novellát és háromban fordult elő motívumként a padláslesöprés – bár ezt a szót soha nem írtam le, mert utálok közhelyeket leírni, – ne ebből az egy novellából ítéljenek meg.

6. Az én könyveim nyolc-tízezer példányban jelennek meg, ezek igazán nem befolyásolják a magyar nép gondolkodásmódját, mert el sem jutnak hozzá. A televízió műsorpolitikájával miért nem törődnek, azt ötmillió ember nézi. A Forsythe Saga és a mostani angol marhaság, hintók, lordok, kastélyok. Miért nem dolgozzuk föl a saját irodalmunkat tévére? Elkezdték Tatay Sándor Simeon házát, aztán abbahagyták. Elkezdték Déry Tibor Feleletét, s abbahagyták. Jókainak van száz regénye.

– Én speciel nem szeretem Jókait.

– Ha valaki ilyen pozícióban van, mint maga Aczél elvtárs, nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy Jókait szeresse vagy ne szeresse.

7. Állítsa össze, a magyar irodalomból mit dolgozhatna föl a tévé – így Aczél. Molnár emlékeztetett, hogy küldtek nekem egy kulturális tervezetet, hogy szóljak hozzá, de nem választam.

– Nekem nincs időm társadalmi munkára. Van véleményem a kulturális élet minden területéről, de azt megfogalmazni két hét. Ennyi idő alatt írok egy novellát – igaz, azért is csak 1500 forintot kapok, és a lakásom rezsije is alig jön ki belőle. A végét – már állva – Aczél elkedélyeskedte:

– Minek járok én Szigligetre; a Csurka ügy; és hogy ő nem tud eljönni hozzám titkárnőnek. Kávét vagy kólát nem kaptam – az Alföldy sem kapott, – nem voltam protokoll vendég.

8. Ja, még egy fontos, illetve kettő: – én ennek a rendszernek köszönhetek mindent. En e nélkül a rendszer nélkül nem lennék semmi. És meggyőződésem, hogy ez minden mondatomban benne van.

Aczél sejtelmesen mosolygott: – Néha nagyító kell hozzá!

9. A Szabad Európa Rádió még sose mert uszítani a termelőszövetkezetek léte ellen, csak hogy nem így kell csinálni. – Valami olyasmi derült ki belőle, hogy én viszont a téeszkek ellen uszítok. Félbeszakítottam:

– Ne mondja ezt nekem Aczél elvtárs, mert kénytelen leszek feltételezni, hogy nem ismeri az eddigi írásaimat.”

Október 7.

(Egy hónapja nem írt naplót, összefoglalta mi történt azóta.)

1. Mihályi elkészítette a Pókháló című filmet.

2. A Hajnali látogatók (című novellát) visszaadta az Új Írás. Gáll Pista levele szerint: „Ettől Jován valamiért idegeskedik”. Visszaadta a Kortárs is. Kovács Sándor Iván először azt mondta a telefonba, hogy esztétikai kifogásai vannak, aztán mikor bent voltam náluk, elismerték a Lehellel, hogy politikai kihatásaitól félek, annyira viszont tényleg nem tetszik nekik, hogy letolást, vagy esetleg leváltást vállaljanak miatta. Réz Pali szerint, nagyon jó novella, de ha az öt legjobb novellámat választja ki, ez nem tartozik közéjük. Ezt bőven tudtam. Leküldtem a Tiszatájnak, Annus József postafordultával válaszolt, hogy nagyon köszönik és legrövidebb időn belül közli.

3. Bizonyíték nincs c. elbeszélésből írtam a Szőnyi Sándornak tévéjátékot. Még nem nyilatkozott.

4. Négy napig kint voltam Berlinben, a német televízió meghívására. Megvették a Szájhős forgatókönyvét. Politikailag kényesebb részeket le kellett tompítanom. Már kész. (Leírja, milyennek látta Berlint, – nem tetszett neki.)

5. Illés Endre nem adja ki a Zsebkönyvtár sorozatban öt kisregényemet. (A főügyész felesége, Fogódzó nélkül, A vesztes, A bukott káder, Idegen a faluban) Livia azt mondta a Kiadói Főigazgatóság, személy szerint Marcali nem járult hozzá, aki együtt ült a börtönben Aczéllal. Ki akarta szedni belőlem, mi a baja Aczélnek velem? Azt javasoltam, hogy kérdezze meg Aczéltól az Illés Endre. Azóta néma csönd.

6. Bemutatták Kabay Barna rendezésében a Szájhőst, Bizonyíték nélkül címmel.

7. Az Alföld szeptemberi száma az első oldalon közli a Bizonyíték nincs c. elbeszélésemet, amit a Kortárs nem fogadott el. Még ugyanaz a szám elemzést is közöl Juhász Béla tollából, amelyben a Pókhálóval hasonlítja össze, – megelőzve az esetleges támadást. Ahol ilyen nagy a hatalmi apparátus, mint nálunk, és emberekből áll, ott mindig akad egy-két áruló.

Október 25.

Tegnap befejeztem a tévéjátékomat, Tizenegy több mint három. Most összeszámolom hány napi munkám fekszik benne: Okt. 13-án kezdtem foglalkozni vele, megcsináltam a vázlatot, 14-én 10 flekket írtam, 15-én 9-t, 17-én 2, 18, 19, 20-án 19-t, 24-én 11 oldalt. – Augusztus 31-én jöttem haza Nyugat-Németországból. (Róbert öccsénél volt látogatóban.) Azóta az alábbiakat írtam: Használt koporsó hangjáték 45 flekk, Bizonyíték nincs tévéjáték, forgatókönyv 50 flekk, a Szájhős NDK tévének 15 flekk, Tizenegy több mint három tévéjáték forgatókönyv 50 flekk, összesen 160 flekk. Megint bebizonyosodott, hogy az ősz a legtermékenyebb, mert a legzavartalanabb évszakom. Nincs karácsony, nincs téli influenza, nincs tavaszi hisztéria, nincs málnaszedés, nincs külföldi nyaralás. Nyugalom van, és munka.

November 27.

Görög Livia közölte, hogy az Illés Endre értesítette, mégis kiadják az öt kisregényemet, papírtáblájú olcsó zsebkönyvben. Körülbelül jövő karácsonyra jelenik meg. Ez viszont annyit jelent, hogy az új novelláskötetemet későbbre teszik, 1975 első felére, esetleg könyvnapra. A régi öt kisregény korántsem lesz olyan irodalmi szenzáció, mint az új novelláskötet lenne. (Nem a fentebb ismertetett kisregényeket tartalmazó kötet jelent meg 1974-ben, hanem for-

gatókönyvek A főügyész felesége címmel.) – *Réz Pali mondta, hogy engem nem szeretnek a Kiadói Főigazgatóságon, „gyanúsnak” tartanak. Különben is az az elvük, hogy az íróknak nem is kell ingyen pénzt adni –, egy második kiadás ingyen pénz, – hanem állandóan az éhhalál szintjén kell tartani, mert akkor előbb-utóbb kénytelen lesz olyat írni, ami tetszik nekik. – A Tiszatájban megjelent a Hajnali látogatók. Annak ellenére, hogy március óta nem jelentem meg Pesten, „felszínen” vagyok, „jelen” vagyok, időről időre megjelenek, vagy rólam írnak.*

November 29.

Leesett a hó. A közlekedés leállt. El akartam menni színházba, megnézni a Névnapot. Hat órákor kezdtem el öltözni, észrevettem, hogy a kosztümömön hiányzik egy gomb, fölvarrtam, félöltöztem, félcipőben elindultam, bokáig ért hó. Tíz lépés után visszajöttem, mert a cipőm tele lett hóval, a talpam is. Fölhívtam a taxit, vagy foglalt volt nem vették föl, csizmát húztam és újra elindultam. Egy óra hosszat toporogtam a 32-es megállóban, – sehol semmi. Állítólag a felüljárón nem tudnak átmenni a járművek. Egész ősszel arról cikkeztek, hogy felkészültek a télre. A sarki újságárusnál volt egy nő, egyetemi tanár; félőtkor indult az Egyetem térről gyalog, félnyolckor ért ide. – Ez felkészülés? – Hogy a pesti munkás ezt bírja, nekem néha megáll az eszem, hogy se ételmiszer, se felemelkedési lehetőség, se demokrácia, se kényelem, – hát tényleg birka a magyar nép? A munkásosztály állítólag forradalmi – hol ennek a jele? A kenyérrrel, a hússal, a vikendházzal, az autóval be lehet tömni a száját? – Be lehet. „Fogyasztói társadalom vagyunk mi is, ha kevesebbet „fogyasztunk” is. – Mi „fogyasztunk” vagy a társadalom fogyaszt minket?”

1974. január

Az Írószövetség választmányi ülésén találkozott Marczali Lászlóval, a Kiadói Főigazgatóság vezetőjével. Elmondta Marczali, hogy a körülötte lévő összes baj forrása az, hogy kapott egy levelet az Aczélától és erre 22 ezer példányban válaszolt az Élet és Irodalomban. Láttá, hogy több „brosúrával” el van maradva a főigazgató, elmagyarázta, hogy az interjú már hetekkel előbb készen volt a levél előtt, csak a szerkesztők fektették a megjelenést. Azóta már második levelet is kapott, sőt személyesen is beszélgettek, a „*legnagyobb egyetértéssel váltak el*”.

A levelekben említett írások pontos megjelenési adatai

Kónél keményebb. Novella. Kortárs, 1973. 3. sz. {Ebben esik szó a szovjet ösztöndíjról és a padláslesöprésekről. Ez nagyon fájdalmas élmény volt, mert többször feldolgozta, először eredetileg riportot írt róla, ami 1953-ban jelent meg *Gyomirtás* címmel az Irodalmi Újságban. A riportot követő meghurcolásról *Ki az illetékes* címmel írt tanulmányt, amely a Műhely 1979. 1. számában jelent meg.}

Kelta királyné. Elbeszélés. Új Írás, 1973. 3. sz. (1956-ban hogyan menekültek a funkcionáriusok vidékre, Szlovákiába. Később beledolgozta a *Közös bűn* c. kisregénybe, amiből film is készült.)

Az eltévedt lovas. Elbeszélés. Magyar Hírlap, 1973. IV. 8. {Egy dunántúli parasztcsaládnak 1944-ben beszállásoltak munkaszolgálatos katonákat, az egyik két tojásért kínált eladásra egy Ady-kötetet. Megvásárolták, a kötet ma is látható a Galgóczi-emlékszobában.}

Mezei András: Mitől lesz az ember kónél keményebb. Élet és Irodalom, 1973. 16. sz. 14. p.

Bizonyíték nincs. Elbeszélés. Alföld, 1973. 9. sz. (Sikkasztó téveszelnök és a megyei, járási funkcionáriusok összefonódása. „Szakcsi ügyként” emlegette.)

Hajnali látogatók. Elbeszélés. Tiszatáj, 1973. 12. sz. (Kisbaráti községben a tanácselnök fia kilötte az apja puskájával a pajtása szemét.)

Pókháló. A filmet 1974 februárjában mutatták be.

Tizenegy több, mint három. Forgatókönyv a Bányászballada c. elbeszélésből. A tévéjátékot 1976 decemberében mutatták be.

Szajhós. Elbeszélés. 1969-ben írta, s az ebből készült tévéjáték címe volt a *Bizonyíték nélkül*. Bemutatója 1973 augusztusában volt.

Egy motívum szimbólummá sűrűsödése

A szemsugár-motívum Mándy Stefánia költészetében

Aki nemcsak költő, hanem művészettörténész is, annak verseit, képeit, témáit is szerve-
sen tágitja-formálja képzőművészeti látásmódja. Így van ez Mándy Stefániánál is, de ehhez
hozzá kell tennünk még valamit. Több verse szólaltat és szólít meg archaikus műemlékeket –
ám ezek a számára *többek* műalkotásnál, rögtön *metaművészeti*, s ha e szót képesek vagyunk
anakronizmusok nélkül érteni, mondhatjuk, hogy szakrális dimenziót kapnak. Vagy inkább
úgy mondhatnánk: *visszakapják* eredeti, metaművészeti, szakrális dimenziójukat. Másrészt
sok versét ihleti az aktuális, forró és a puszta művészetinél mélyebb kérdéseket felvető
avantgárd művészet, vagy annak valamely közvetlen előzménye. Versei mindig művészet és
metaművészet határmezsgyéjén születnek. Nem véletlenül visszatérő alapmotívumai költé-
szetének a *jel* és a *névtelen*. „nevezni csak azt lehet, mi lenni vár még”, „de jeltelen maga a
zuhanó ég [...] a név ahol a névtelenbe hal”, mondja a Vajda-vers (59ⁱ). Itt következő tanul-
mányomban a visszatérő képi motívumai közül – ilyen a kő, az út, a szárny, a növekedés, a
szemsugár – a *szemsugár* példáján azt próbálom bemutatni, hogy a költői alapképek hogyan
vonzák magukhoz Mándynak a képzőművészetet (de a költészetet is!) egyszerre művészi és
metaművészi perspektívából megszólító költészetének különböző dimenzióit és indulnak meg
a szimbólummá sűrűsödés útján.

1.

Az első elemzésre választott vers a *Sztélé* (82).

<i>sztélé előtt a festett füstölő</i>	<i>a mézpát állja szenvedni a kő</i>
<i>és nő a test földombja mozdulatlan</i>	<i>felnő magában szemsugár ha vájja</i>
<i>agyagprizmán az ékvonás</i>	<i>halvány erek nem mérhető idő</i>
<i>hogy meglátalak akkor khorsabadban</i>	<i>márványhazug hozzá a test halála</i>
<i>öt ezredév és nyitját már sehol</i>	<i>földombormű ha sorsod falba rótt</i>
<i>a négy szeget vak rabszolgák ütötték</i>	<i>tükröződve felszakadt szememben</i>
<i>pecsét a szíven boldog karneol</i>	<i>fénnyé egészülsz öröktől halott</i>
<i>a szájszegletben fénytelen öröklét</i>	<i>és átfordulsz a mindenkor jelenbe</i>

Mint Mándy Stefániánál szinte mindig, a kő motívuma itt is hangsúlyosan egybekapcsoló-
dik a szenvedéssel és a növekedéssel. Az archaikus múlttal is, aminek legjellemzőbb példá-
ja a *Menhír*.ⁱⁱ Itt ez a régmúltba zártsgot jelenti: „öt ezredév és nyitját már sehol”. Ahogyan
a *Menhír* elején „kő szól /ember nem felel”, de a vers mégis *felel*, úgy itt a vers megpróbálja
felnyitni azt, ami a sztélébe zárult. A pecsétet a *szíven*, az *öröklét* mosolyát a *szájszegletben*, a
kezdet-közelséget. De nemcsak ezt.

A felnyitás aktusában középponti szerepe van a *szemsugár* motívumának. Ami sorssá, fél-
domborművé kövült (tehát fél mélységét a fal zárta magába), *felszakad* a látó költő szemé-
ben, fájdalomra újra éles.ⁱⁱⁱ A kő (kőmúlt) és a szemsugár (a jelen, az élő szem sugara) ellenté-
te már korábban is megjelenik a versben: „szenvedni a kő / felnő magában”, de ez a „*magá-
ban*” rögtön vonzza az ellenpontját: „szemsugár ha vájja”. A belül növe szenedést is csak
az élő szemsugár látja meg. Az ismer rá a *kőben* növe szenedésre és „vájja ki” belőle, aho-
gyan Michelangelo híres hasonlata szerint a szobrász „támasztja fel” az *élő alakot* a kőben, s
az „*úgy nő, ahogy fogy a kő többlete*”.^{iv} Az élő alak helyén itt a múlt kövébe vésett szenved-
és van. A szemsugár a szenvedést „nyitja fel”, látja meg először.

Ez eddig a történelmen átívelő szenvedések találkozására. A szenvedések találkozása azon-
ban csak az éjszakát, a fénytelen éjszakát tenné közössé. Azt a sűrű-sötét éjszakát, amiről a
kötet következő verse, a *Nut* ezt mondja: „az éjszakát halál se győzi le / az éjszakát a szifnusz
sem ismeri” (83). A szenvedések találkozására még nem töri meg az éjszaka ismeretlenségét.
Ám azáltal, hogy *közössé* teszi, ismeretlenségében is ismerősebbé, a szifnusz-szerű ismeretlen-
ségén belül valami lakhatót körülhatárolva egy fokig élhetővé – és halhatóvá – teszi: „*önnön-
magát még nut sem ismeri / alatta tenger toronyok városok / indulnak lenni pusztulás felé / és
megszületnek éjnek végtelennek*”, a születés-halál körforgásnak.

A Sztélében azonban ennél több történik. A szemsugár nem véletlenül *sugár*; „*a szájszegletben fénytelen öröklét*” (és „*a négy szeget vak rabszolgák ütötték*”). Ez a vak fénytelenység a felszakadt szemben *fénnyé egészsül*. Itt tehát fény születik a szenvedésből, aminek hatására az „*öröktől halott*” átfordul „*a mindenkor jelenbe*”. A megkövülő szenvedés öröktől-halott-volta is *itt van* a mi mindenkor jelenünkben. Talán hozzátehetjük: csak így van remény a fel-támadására. A „szív pecsétjének” felnyílására, a „*barna karneol*” kifényesedésére. Mi teszi ezt remélhetővé?

Az, hogy ez a „*mindenkor jelen*” nem „általános”, nem személytelen jelen. Honnan tudjuk ezt? A „felszakadó szemsugár” polifon-szövésű képének van még egy, eddig figyelmen kívül hagyott szólama, ami nélkül a *szemsugár* és a *kő* ellentétes motívumpárja nem volna teljes. „*felszakad szememben*”, „*fénnyé egészsülsz*”, „*átfordulsz a mindenkor jelenbe*”. A *kő*: harmadik személyű. A megkövülés a szenvedés tárgyiasítása. Ezért is „*mozdulatlan*”, ezért „*vak rabszolgák*” ütötték a négy szeget rajta, ezért is *fénytelen* az örökléte. A fénysugár viszont nem személytelen, nem harmadik személyű ebben a versben, hanem a látó szem sugara, *első személyű*. Első személyben szólítja meg a „magában” nő, magányos szenvedést. Magára veszi a szenvedést és megszólítja, második személlyé avatja a szenvedőt. Franz von Baader szerint a fény mindig egy látó látása. Itt egy szenvedő és „látva látó” szem sugara. Az nyitja föl a „pecsétet a szíven”.

Ez a szem valóban a *személy szeme*. Megszólító képeit szenvedésérzékenységből és fény-érzékenységből szövi. Sugarában a személyes lét, az első és második személy drámája szakad fel. Mándy Stefánia költői terének „konstituens eleme a *dialogus*, a megszólalók *egymást áthatása*”, írtam korábban. „Nemcsak ott, ahol direkt módon megidéz egy költőtársat, festőt vagy zeneszerzőt, hanem olyankor is, amikor például egy szimbolikus tartalmú kép a téma.”^v

Itt is, ahol egy kőbe zárt sztéléből olvassa/fejti ki azt az örök szenvedést, ami átjeleníthető a *mindenkor* jelenné. Először csak meglátja „*a test féldombját*”, de ez a meglátás is már egyfajta (még szótlan) megszólítotttság. Az első két versszakban mintegy magába issza a látványt, a képet; annak lezártágát is („*nyitját már sehol*”). Ám aztán a „szemsugár” belehatol: „*vájja*”, ahogy az alkotó is vájta a sztélét. Itt fordul át a vers a látvány passzív befogadásából az aktív látásba. Azzal fordul át, hogy az *alkotó mozdulatot* idézi fel és jeleníti meg. Most meglátja, mintegy előássa a kővé rejtett növekedést, a feleszmélést a kölet érzéktelenségéből, ami egyben megnyílás a szenvedésnek: „*szenvedni a kő / felnő magában*”.^{vi} A szemsugár lehántja róla a köletet („*márványhazug hozzá a test halála*”), hogy előhívassa belőle a „*nem mérhető idő*”-t, az élő eleven pillanatot. Ez a szem tehát a mély-múlttá kövült, így örökké vált szenvedést és az alkotás szenvedést ellensúlyozó „*mindenkor jelenét*” *egyszerre* látja, ezért tud benne találkozni az „*öröktől halott*” a felvillanó élő pillanattal. Itt a „*fénytelen öröklét*” „*fénnyé egészsül*” és jelenné fordul át, s ezzel megszólítható is lesz. Említettük már a Michelangelo-utalást („*márványhazug*”), de ez a *találkozás*, a *megszólítás* és a *fénnyé egészsülés* új dimenzióba emeli a michelangelói gondolatot.

2.

Még külön kell beszélünk arról, hogy ez a sugár *felszakad* a szemből. Az itt szereplő igét kapcsolatba hoztuk már a fájdalommal és a dialógussal, az én-te viszonyal. De még egy irányban új dimenziót nyit. A kifejezés magában foglalja az újfajta képi látásmódot, ami Mándy képvilágát elválasztja például az általa nagyon tisztelt és két verssel is idézett Rilketől is. A szemben *felnyiló* képvilág *mint kép* fontos szerepet játszik például a Greco-versben (*Toledo látképe a térképpel*, 145), még inkább a *Hammameti motívumban* (ahol Klee-t Bartók-parafraézissal idézi meg): „*ki nem hallgat többé / emberi szóra szemében most nyit / az alkonyi flóra*” (63). Nem véletlenül Klee a megidézett: ami itt megnyílik, az már nem a klasszikus rendű képi világ. Ezt többek között egy weöreses indíttatású képsor érzékeltetheti: „*tó alatt rétek hű vizisások / rétek alatti városok izzik / a pikkelyes ablak / fűszál-katedrálisok / hajladoznak*”. Ugyanez a kép ismétlődik a talán Rilket idéző *A rózsza magva* első három sorának varázslatos átváltozássorában: „*a rózsza magva még szebb mint a szirma / szemében nyílnak ki az égi formák / a szóban leheletnyi titka hallgat*” (141). De a *felszakadás* ezeknél fájdalmasabban és dramatikusan fejezi ki a szem felnyílását. Akár tudatosan, akár önkéntelenül, de utal arra a képtörténeti jelentőségű gesztusra, amely elvágja egymástól az itt felnyíló képi világot a korábbi (például rilkei, vagy Ady-s vagy baudelaire-i) képi világtól. *Az andalúziai kutya* híres nyitóképére gondolunk, ahol egy borotva elvágja a szemet: „*ezzel a szemmel nem nézhető, ami itt következik*”. A Klee-vers képiségéről már volt szó, és jól szemléltetik ezt a képiséget a magyar avantgárd festészet kiemelkedő és irányt mutató alakja, Vajda Lajos által ihletett versek, így a *Vázlatok egy Vajda-archoz* (59–60) és a *Lámpaember* (61).

A *Lámpaember* – maga a kifejezés is szómontázs – Vajda egyik visszatérő motívumának mintegy végigkövetése, szóképpé szövése, *hanggá szólítása*, ahogy az *Idéző* c. vers mondja.^{vii} *Hanggá* szólítása abban az értelemben is, hogy építkezése kifejezetten ellenpontoszó, ennyi-

ben zenei szerkesztésű. Mándy képisége nem „dogmatikusan” szürrealista. Szabadon, egymást ellenpontozva állhat itt egy olyan, szinte klasszikus kép, mint ez: „és a dülő oromfal alatt / irgalmatlan üvegben a lassan / pusztító petróleum / korma feketéllik”, és egy olyan szó-montázs, mint „vakolatnaptár”. Az utóbbit az előzővel összekötő történet: „nap nap után szakadt le a falról”. A szómontázs tehát ennek a pusztulásnak, szétfoslásnak az „eredménye”. Ám a pusztulás képét rögtön ellenpontozza egy összetettebb kép: „de fenn az életfa szakadatlan / kontúrú profil / messze világít”. (Itt nem a szem, hanem az egész profil világít!) A fenti/felfelé növekedést pedig ismét ellentét követi: „és odalent a gyökereknél / szélesen kiterítve föld alatt / egyiptomi kékű halastó”. A szerkesztés szigorúan ellentétes, és nem szabad asszociációs. A pontos zenei-logikai szerkesztés teszi lehetővé a képi síkon a közvetlen képi logika felfüggesztését: a szoba-enteriőr kép határainak folyamatos áttörését.^{viii} Hogy a halastó a föld alatt van, ez meglepő, de különben ismét „otthonos” képhez érkezünk, legalábbis lát szólag az egyiptomi vízfestmények klasszikus értelemben vett leírása folytatódik: „körülötte hanyatthalottan a fák”. A hanyatthalottan szó azonban ismét átértelmezi, kiemeli ebből a környezetből a képet, s a folytatás/befejezés is ennek megfelelő: „kidöntve az idő / keretezetlen a csönd / a jövőnek”.

3.

Mind a Klee-, mind a Vajda-versekben explicit a kapcsolat a szürrealista festészettel. De Mándy egész életművét a szemben felnyíló új képiség alakítja. Vegyük példának *A homlokfűrész* c. verset (90), Mándy egyik képileg legdúsabb versét. Pár sora van, amiben nincs kép, de ott is a látásról van szó.

*szűk homlokfűrész el nem nyesheted
a fejben nyíló termőkereteket
a varraton át nem látni szemek
tekintenek ki mindent értenek
csak nézheted de nem látod soha
merre nyílik egy hordágy ablaka
megváltó kéz a semmin motozó
áldani csak de nem nyújtva oda
kivéve hogy mit penész és moha
vak szirt a fej és csapkodja mivé
a víz a szél az úr vad ostora
ösvényét vájné sűrű semmibe
nincs út amarra forgó verklire
kapkodja roppant kozmoszát uram*

*porózus földednek tűzmagva van
fej fej mellett hogy annyi soron át
égnek megadva emberkoronák
porhanyó földön szürkén fekszenek*

*szűk homlokfűrész kívül heghelyek
de benn a dolgok el nem ejtenek
halk szél fúj át a belső termeken
nincs parcella csak tűzszírom terem
csak fényszírom pár dúsnedvű gyümölcs
egy érlelődő szempár lát a bölcs
látod hogy lát jó szemsugár tüzel*

gerinceden egy napgolyót viszel

A félbemaradt képeket és részletező, de egymással közvetlen kapcsolatban nem álló képeket sorjázó vers az oeuvre egyik legnehezebben felfejthető darabja. Ha arra a kérdésre kereszük a választ, hogy mi tartja össze az első versszak képeit, meglepő az eredmény: a képek mind ellentmondanak a két nyitó sornak. A sorjázó képek nem a *termést* sugallják, hanem a megtermékenyülőt nem találó megtermékenyítő erőt! Előbb még szelíden: „megváltó kéz a semmin motozó”, később már kifejezetten észbontóan démoni a kép: „vak szirt a fej és csapkodja mivé”. És a folytatás, „forgó verklire / kapkodja roppant kozmoszát” mintha az egész versszak szerkezetét is tükrözné. Mindez inkább a korábbi kérdésre válaszol: „csak nézheted de nem látod soha / merre nyílik egy hordágy ablaka”. Életre vagy halálra? Termésre vagy pusztulásra? E határmezsgyén egy alig több mint egysoros fohász hangzik fel, de az is démoni látomásba csap át: „égnek megadva emberkoronák / porhanyó földön szürkén fekszenek”. Az első versszakban tehát inkább a pusztulás, a halál, mindenesetre a *roppant kozmosz* az úr. (Hasonló képek – például „bár villámlik a sivatagnyi csend / nem jött el senki a feltámadásra” – a *Böhme*-versekben a „még nem” jele alatt állnak.) Itt az elemek dominálnak: víz, szél, föld, tűz, sőt *penész és moha*.

A második versszak ezzel szemben a termésé. Nem a nyers elemek uralják, hanem az érlelődés és a termés. Egyetlen fokozásként is felfoghatjuk ezt az érést. A sor, az érés sora: szírom – gyümölcs – érlelődő (!) szempár – látás – a látás látása – és a végső „termés”: a szemből sugárzó tüzes *szemsugár*. A szemsugár, amely a *Sztélében* is szoros kapcsolatban van a növekedéssel, itt maga érik meg, ő a végső termés. Itt mondódik ki egyedül a szemsugárról, hogy jó. A jó, izzó, „tüzelő” szemsugár a látó (és látott!) tűz, a látó, tiszta szenvedély. Sugárzó tűz és fény (e kettő kapcsolatára még visszatérünk).

A harmadik versszak összesen egy sor, amely lezárja a verset – mintegy „koronát” tesz rá: „gerinceden egy napgolyót viszel”. A Nap az, ami tiszta fényt és tüzet sugároz egyszerre, ez az ő egész élete. Itt a fej teljesen a Naphoz válik hasonlóvá és talán ez adja az egyenes tartást

az őt „vivő” gerincnek. Letisztult átváltozás, átszellemülés. Ám marad benne egy nyugtalanító kérdés. „*gerinceden egy napgolyót viszel*” – de vajon sugara átjárja-e egész lényedet? A vers eddig csak a fejről, a homlokról, a szemről szólt, most először jelenik meg az egész test, de azt csak a gerinc képviseli. A gerinc az egyenes tartás, de kimerül-e ebben a test funkciója? Nem sugallja-e a kép azt is, hogy az első versszak démoniája nem egészen oldódott fel; a fejben szünető tüzes fény mégsem – vagy még nem? – termékenyítette meg, hatotta át az egész testet?

Ami itt hiányzik, az főszereplője az *Arabeszk* c. versnek (49), ahol a hús-vér test áll szemben a kövel: „*vak kötőmeg fehérlik / megszűrod én vagyok*”, majd „*fal vagy én hús vagyok*” (és a fordítottja: „*hús vagy én fal vagyok*”). A kő-fény (látvány-fal), kő-test és test-fény ellentétek egyszerre jelentkeznek, át is alakulnak egymásba, ezért oldottabb a *belső tér* c. vers, ahol „*a fényvel csak a szem szeretkezik*”, viszont „*a szív csupasz madárrá vetkezik / és áttöri a test meredt követ*” (18).

4.

A szemsugár, amely korábban egy archaikus *Sztélét* érintett meg, szólított új életre, az *Új zenék* c. versben (97) – ha jól értelmezem – a 20. századi képzőművészet egyik alapkérdéséhez ér hozzá, azt szólítja „új életre”. Itt is egy történelmi alapképletet vonz magához és világít meg. Az „alapmondanivaló” látszólag direkt módon ki van mondva: „*most nem a hang / most a sugár / nyír egyenest / e-szembe / tűz*” és „*azon a tájon / másféle fényjelek / égnek*”. Könnyen össze is foglalhatjuk: a hangok művészetének ideje lejárt (a szóé is?), a fényművészet lép a helyére. És itt nem a filmre kell elsősorban gondolnunk, hanem például Moholy-Nagy fotogramjaira. A vers olvastán lehetetlen nem gondolnunk minderre, vagy a fényre alakított zenére, például Schöffér és Henry fény-zene szobraira. Ezt csak megerősíti, hogy míg a *Sztélé*, az *Altamira*, a *Hammameti motívum* egyaránt a nagyon is erősen *képszerűvel* kapcsolja össze a szemsugarat, itt csakis a *tiszta fényvel* van kapcsolatban.^{ix} S valóban, ez is hozzátartozik a „látás nyelvének” említett változásához. Ezért is mondtuk, hogy Mándy Stefánia ebben a versben a 20. századi képzőművészet egyik alapkérdéséhez nyúl hozzá a szemsugár-motívummal. A kép helyére a hang és a fény lép (l. Szkrjabin és Kandinszkij kísérleteit*).

De ha meg akarjuk érteni, mit is mond igazából Mándy a „hang fényre alakításáról”, akkor utána kell járnunk annak, ami e látszólagos direktség mögött rejtőzik. (S akkor az is kiderülhet, hogy Kandinszkij és Szkrjabin talán közelebb áll hozzá, mint Moholy-Nagy.) Itt van rögtön az „*e-szembe*” mélyértelmű szójátéka. Nehéz volna tömörebben megjeleníteni a látó értelmet vagy az értő szemet. Azt is mondtuk, hogy a *szemsugár* csakis a tiszta fényvel van kapcsolatban. Nem így a zene. Először „*sértetlenül elvonul*” a „rég” zene, „*és zászlót bontva / új zenék*” érkeznek. Ez a „zászlót bontás” még maga is mintha a régihez tartozó kép volna, a zászló rögtön át is alakul lebegő, „*iratlan*” „*hatalmas végnyi vásznak*”-ká. Az új zenét mintha előbb ezekre a vászakra kellene írni. Mint valami tabula rasára? („*az ajkak / végtelen hosszú nyitánya*” csak ezután kerül szóba.) De mi az, ami írni tud rájuk? A negatív válasz: „*nem a hang*” és a pozitív válasz: „*most a sugár*”. Azért a sugár – még csak sejtjük, hogy ez a sugár: fény-sugár –, mert ez van közelebb a kezdethez; mert a sugár elég erős ahhoz, hogy írni tudjon az *iratlan* vásznak (vakítóan fehér?) tabula rasájára. De hogyan?

A sugár erejének a jele, hogy *nyír*. Ez az ige a „felszakadó” szemsugarat idézi. Tehát a *szenvedést*, a fájdalmat. Erre utal később a két sor: „*ne fájjon a hangjegye vesztett / új jelű ének*”. De a fénynek van még egy tulajdonsága, ami miatt a hangnál közelebb van a kezdethez. A fény *közege* a szemnek, de *transzcendens* is hozzá képest. Az így értett szem tehát a transzcendencia és immanencia metszéspontja. A „felszakadás” ezt is felszakítja, megnyitja. Amit itt csak pár szó jelez, azt a ciklus következő verse, az *Egyenlítő* világosan ki is mondja: „*merek ámbár a vakulás / veszélye fenn áll hogy merek mégis / nézni a napba*” és „*röntgenebb / sugarakban reszket a század*” (98).^{xi}

Van azonban még egy döntő pont, amit mindössze egyetlen szó jelez. Igaz: új sorban, hogy hangsúly legyen rajta: „*tűz*”. S ugyanígy a második versszak is egyetlen szóval fejeződik be, amiből kiderül, hogy a „fényjelek” *égnek*. Az a fény tehát, amiről Mándy tud, nem a hideg, szenvedélytelen fény, hanem a tüzes, égő fény. Baader Jacob Böhme nyomán kétféle fényről beszél, az egyik a meleg fény, amelyet tűz és szenvedély táplál, a másik a hideg, szenvedélytelen fény. (Másképp megkülönbözteti az átvilágított, fényre világosodó tüzet a fénytelen, sötét tüztől.) A hideg, tüztelen fény a közömbösített értelem, ennek megnyilvánulásai között élünk, ez tette lehetővé Auschwitzot is. A tüzes értelem az az értelem, amelyik a kierkegaardai „végtelen érdekeltséggel” van jelen a létezésben. Vagyis az a fény, amelyről Mándy tud, nem a közömbös értelem; nem független a *páthosz* szó kettős jelentésétől, a szenvedéstől és a szenvedélytől. Hogy melyik fény *fényjelei* gyúlnak föl, hogy ének gyújtja-e föl – itt az ének mintha a „tűz” birodalmához tartozna!^{xii} – és hogy fölgyúlnak-e ennek az „új jelű ének”-nek a fényjelei, ettől függ a válasz a már idézett *Egyenlítő* c. vers kérdésére: „*vég vagy kezdet-e mondd hát / ki tudja?*”

Nem lenne teljes a szemsugármotívum jelentésmezője, ha nem vonzaná magához az ellentétét, saját negatívját, „visszáját” is. A már említett *Arabeszk* c. versen végigvonuló kő-test ellentét mellett rögtön az elején megjelenik a kő-fény ellentét is egy igen erős negatív képpel: „vak kötömeg fehérlík / vak szemből tűz a nap”. Ezt talán az olyan képek ellenpontjának tekinthetjük, ahol a szem és sugár találkozásában a szem passzív-szenvedő marad, pl. „minden napra kell jusson sugár / ha szembe szúr is” (*Kohézió*)^{xiii}. A negatív oldalhoz tartozik *A névtelen is*, ahol „lavinák / zuhannak a kérdezőre”, „a halott város / labirintusában egy lovas poroszkál / szemé sugarával homokba meredve”, elzárva előle a történelem pokla: „nem látva mélyére a vöröstengeri / tűznek hol belzebűb csontunkon / furulyázik” (79).

A szemsugár-kép „visszája” a legélesebben talán a Milena-Kafka versekben jelenik meg, ahol a dialógus és annak kudarca, a megértés és meg-nem-értés, félreértés örvénye a téma. A három versből álló kis ciklus – *Milena leveleiből (1)*, *K. levele Prágából Bécsbe* és *Milena leveleiből (2)*^{xiv} – történése talán felfogható úgy is, mint a fény, a szemsugár meg nem születése. Ugyanakkor harc is a találkozásért. Tábor Ádám, Mándy Stefánia fia talán éppen azért tartja e három verset az oeuvre egyik csúcsának^{xv}, mert ezekben a versekben a dialógus *drámája*, tehát a legbelülről való megértés igénye („ki futja be fénylő pillanatunkat?”), és ezzel együtt a dialógus kudarca („ráfutva homályod síneire / pályádat fordítva járom”) egyszerre válik témává. Milena a megszólító és K. (kérdés, mennyiben maga Kafka, mennyiben *A per* vagy *A kastély* K.-ja) az, aki az ellenállást és a kudarcot képviseli. Az utóbb idézett két sor folytatása: „minden időben világra hozva / a színeire megnemszületettet / a hosszú szintelen álmú / éjszaka folyamában / sötétebb tükre nincs az időnek”. Milena, aki a fordítottat visszafordítja, a perspektívát kinyitja, a megértés és a születés ígéretével (vagy álmával?) felel: „ráfutva homályom síneire / pályámat fordítva mégsem / ívben fel álomról álomra lobbanna / majdani égen / minden időben világra vetve szöksz fel / a színről színre valló / éjszaka folyamában / áttetszőbb tükre nincs a / jövőnek”. A tét: az éjszakák és a szenvedések találkozása! És a dramatikusan ellentmondás mintha úgy volna leírható, hogy a másik éjszakájának megértése, és a benne tükröződő – éjszakánál fényesebb? – jövő (látva?) remélése még nem jelenti az éjszakák *találkozását* és a jövő megszületését. Itt a szemsugár-motívumnak is a *negatívja* jelenik meg: „majd tágul a tér felnőni / a sors zenitje alól is / fehéren izzóbb ragyogásra ki eltér / két megvakult napgolyó száll le / szemére”.

A motívum azonban még ebben a negatív formájában is szoros kapcsolatban van a *növekedéssel*, ahogy pozitív formáiban is, például a *Sztélében*, a *Menhírben* és a *Hammameti motívum*-ban.

Most már feltérképezhetjük a szemsugárkép jelentésmezőjét. Egyrészt *képileg* konkretizálja Baadernak azt a *teoretikus* gondolatát, hogy a fény mindig egy látó látása. Mintegy a látás/fény születésének (és vajúdásának) a pillanatát jeleníti meg. Másrészt művészettörténeti metszetben a szem-sugár-motívum a *Sztélében* magához vonzza ennek a látásnak az archaikus sztélétől Michelangelón át az avantgárd látásmódig, az *Új zenékben* pedig a fényművészet kérdésségig feszülő ívét. Így magához vonzza a fénynek és a kő-létnek mind a pozitív, mind a negatív oldalát is. Magához vonzza e költészet egyik döntő alapmotívumát, a *növekedést*, a növekedés drámai mozzanatait is: „szenvedni a kő / felnő” és „felnőni / a sors zenitje alól is” „fénylő pillanatunk”-ig. Magához vonzza, de ennél többet is tesz: a dialógus jelenidejébe vonja, megszólítja, feloldja a harmadik személyiséget és a vakságot, a fényteleniséget, amelyekkel szintén szoros kapcsolatban van. A „jó szemsugár” tüzeiben, a *látva látó szembe-találkozik* a kőbe vésett s így „örök” múlttá kövült szenvedés és az alkotás jelene. „Így kap értelmet az az életrajzi tény, hogy a költő Mándy Stefánia egyben művészettörténész is volt – írtam az *Altamira* c. vers elemzése kapcsán, amelynek szintén a szemsugár a „főszereplője” –, olyan költő és művészettörténész, akit a megkövült archeológia nem, csak a belőle a kezdet fényét befogadó szemben újjászülető, felszakadó kép elégít ki.”^{xvi} A szemsugár képe történelmi alapképleteket vonz magához és világít meg „látomás”-szerűen, Füst Milán-i értelemben értve e szót. (A kezdetet a *Sztélében* a „mindenkor jelen” képviseli.) *Látomásszerűen*: a szem fénye a végtelenül elkötelezett értelem szenvedélyes, „tüzes” fénye, s ez negatív megidézi a kihűlt, közömbös értelem fényét, s annak végtermékét, Auschwitzot is.

Végül vegyük észre, hogy a *szemsugár*-motívum, amely ezt a jelentésmezőt magához vonzza, maga is egy *kép*. Annak a szemnek a képe, amely, mint mondtuk, a szenvedés- és fényérzékenységből szóvi megszólító képeit és sugározza ki őket, s mint ilyen, maga is a „termés” (a fogantatás, a nemzés és születés) és a növekedés képe. Vagyis *önmagát rejtő* („önreferenciális”) kép. Így válik a szem-sugár motívuma *szimbólummá* Mándy Stefániánál. Abban az értelemben is, ahogy férje, Tábor Béla írja: „olyan jel, amely rejt is: olyan rejtett jelentésrétegek láncolata, amelyek mindegyike túlkerget önmagán egy még rejtettebb – és egyetemesebb – jelentésréteg felé.”^{xvii}

- i *Vázlatok egy Vajda-archoz*, Vajda Lajosról van szó, a modern magyar festészet kiemelkedő alakjáról, akiről Mándy Stefánia írta az első és máig is érvényes monográfiát. Mándy versei először csak Párizsban jelenhettek meg, *a kéz a kéz a hal* című kötetét a Magyar Műhely adta ki Párizsban, 1970-ben. Ez Magyarországon nem volt terjeszthető, a Kádár-érában itthon csak gyerekverskötetete jelenhetett meg. Így az 1992-es *Az ellopott történelem* (Typotex, Budapest) c. kötetben értelemszerűen több vers újra szerepel. Ezeket az utóbbiból idézem, az oldal-számot zárójelben jelezve. A többi kötetből vett versre külön hivatkozom. A tanulmányban hivatkozott versek a világhálón itt olvashatók: <http://lajoszabo.com/MST/MST.pdf>, <http://lajoszabo.com/MST/akesakezahal.pdf>, <http://lajoszabo.com/MST/scintilla.pdf>. A Mándy Stefániáról szóló legújabb írások (Horváth Ágnes, Miklóssy Endre, Molnár Lamos Krisztina, Surányi László, Tábor Ádám, Tarján Tamás tanulmánya, Báthori Csaba, Yashiro Atiko, Villányi László verse) in *Parnasszus*, 2013 nyár, Mándy Stefánia redivivus, 37–81.
- ii Mándy Stefánia, *a kéz a kéz a hal*, 15. *A Menhír* és általában a kö-motívum részletes elemzését l. *A súlyát hordozó kilép a kőből – A menhírtől az ellopott történelemig: egy motívum útja Mándy Stefánia költészetében* c. írásomban (megjelenés alatt).
- iii Ennek a felszakadásnak a fájdalomról l. *A halál margójára* c. verset (153).
- iv Michelangelo Buonarroti *versei*, ford. Rónay György, Magyar Helikon, Budapest, 1980, 72.
- v Surányi László, *A dialogikus vers*. Parnasszus, 2013 nyár, 49.
- vi Az egész „kétszereplős” kép, a „szenvadni felnövő kő” és a szemsugár, amelyik „vájja”, a „növekvő kő” paradoxonával együtt még párbeszédszerűbb formában ismétlődik a *Zenei áldozat* c. versben: „*a kő vagyok a kő segits nővök még / egyetlen művét vési aki él*” (71).
- vii Mándy Stefánia, *Scintilla*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1999, 62.
- viii Hugo Friedrich *Struktur der modernen Lyrik* c. könyvében van szó a szellem általános muzikalizálódásáról. Mándy Stefánia már egy 1963-as művészettörténeti előadásában idézi azt, ahogyan Haftmann a 20. századi képzőművészeti forradalom egyik fő irányzatát jellemzi: „*Verwandlung des Sichtbaren in Klanghaftes – a láthatót csengéssé változtatni! Vagyis: az optikailag megéltet a ritmika és a színösszhang képi kategóriáira lefordítani!*” *A Lámpaember* azonban nem fordít. A zenei forma, annak logikája lesz a szervező elv és ezen alapul a közvetlen képi logika fellazulása, a képi asszociációk szabadsága. Hasonló formaelven alapszik például az egyébként már témájában – álom és barlang – is a költőnő talán leginkább szürrealista verse, az *Emléktelen* c. vers is (*Az ellopott történelem*, 140.).
- ix Itt tehát a korábban említett muzikalizálódással mintha ellentétes tendenciáról lenne szó, a hang fénné változásáról. Könnyen lehet, hogy az, ami a vers megoldatlanságának tűnik – a „*hatalmas végnyi vásznak*”, a „*hőföhér szalag*”, „*az ajkak végtelen hosszú nyitánya*” a verset is néhol mintha elnyújtának, amit a sok rövid sor itt nem tud ellensúlyozni –, valójában azzal van kapcsolatban, hogy itt a (zenei) hang fénné alakul, márpedig a zenei formával ellentétben a fény formán túli.
- x V. ö. például Vaszilij Kandinszkij, *A sárga hang*, in Székely András, *Kandinszkij*, Gondolat, Budapest, 1979, 206–212., Szkrjabin pedig *Prometheus: tűzpoéma* c. zeneműve partitúrájába fényorgonaszólamot is belekomponált.
- xi Érdekes, hogy ez a vers ritka kivétel a közvetlenül a történelemhez szóló versek között: itt nemcsak megszólal a remény, hanem – főleg a második versszak – szinte megittasult a reménytől. Talán ebből is adódik, hogy a második versszak első hat sorában van valami túl direkt – ha csak nem akarjuk az egész második versszakot ironikusan olvasni – „*teljesebbet kívánni magunknak / segítsen az / Isten / és akkor / ha úgy lesz / mindünknek egész*”. A boldogság ellenpontja egy sorban jelenik meg: „*a mínuszjel hajítva világgá*”, ami azonban itt csak annyit jelent, hogy eldobva, kihajítva. De a sornak van egy mélyebb értelme is: a „*mindünknek egész*” és a mínuszjel együtt az, amiből a világ, a világunk lesz. Más verseiben ennek, a mínuszjel útjának is utánajár Mándy, itt eldönthetetlen, hogy a mérhetetlen ironia miatt nincs rá szüksége, vagy a reménytől való megittasultság akadályozza ebben. A mínuszjel útjának jár utána a *Sztélé* után következő vers, a megrendítő *Nut*. A példákat részben már idéztük, tegyük még hozzá a kezdősorokat: „*ha nincs erőd / csak sivatag legyél / a megtébolyult őrző pusztaság*”.
- xii Mint a *Halotti énekben* (*Az ellopott történelem*, 89), ahol „*a fogolyfény*” kilép az éjbe / a vándorlása most már folytonos / halotti ének / tűz a hegytetőn”.
- xiii *Scintilla*, 19.
- xiv *Az ellopott történelem*, 65–69.
- xv Tábor Ádám, *Mándy Stefánia költői pályája*, Parnasszus, 2013 nyár, 43.
- xvi *A dialogikus vers*, 53.
- xvii Tábor Béla, *Személyiség és Logosz*, Balassi, Budapest, 2003, 165.